

Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church seen from the south.*

DALBY KIRKE

BJERGE HERRED

Kirken er tidligst nævnt 1357, da syv biskopper tildelte 40 dages aflad til alle, der hjalp den.¹ Senere afladsbreve kendes fra 1423, 1433 og 1434.² På samme tid (1430) omtales sognepræsten Laurentius 'i Dalby'.³ 1478 besad Hans Rigelsen embedet,⁴ der 1502 tilhørte Anders Jensen,⁵ formodentlig den samme, der optræder på dødelisten fra Odenses gejstlige helligkorsgilde som »Hr. Anders Jensen de Hindsholm«,⁶ en betegnelse, der måske kunne antyde, at nabosognet Stubberup (s. 4729) allerede o. 1500 var annekteret til Dalby.⁷ *Anneksforholdet*, der endnu består, er dog tidligst bevidnet eksplicit 1531 ved Hans Mikkelsens livsbrev på Dalby og Stubberup kirker, som var ledige efter Niels Pedersens død.⁸ Ved landehjælpen 1524-26 svarede kirken 20 mark, hvilket var over middeltaksten.⁹

O. 1500 ejede tre Odenseklostre og kronen tilsammen to tredjedele af landsbyen Dalby, mens halvde-

len af Hersnap tilhørte bispestolen.¹⁰ 1473 nævnes en væbner i Dalby,¹¹ men der kendes ikke senere nogen adelig sædegård i sognet,¹² hvis gods efter reformationen må have haft udensogns herskab, vel først og fremmest Eskebjerg i nabosognet Stubberup. Dette krongods var fra 1588 forlenet til Erik Hardenberg til Mattrup (1529-1604),¹³ men blev 1603 afhændet til dennes svigersøn Axel Brahe (1550-1616). Om hans enke Kirsten Hardenberg (†1639) forlød det 1631, at hun havde 'vel opsyn og kristelig omsorg' for sine kirker.¹⁴ *Patronatsret* knyttedes dog først til Eskebjerg 1678, da herregårdens ejer Frederik von Vittinghof (1624-91) erhvervede Hindsholms fire kirker, Viby, Mesinge, Dalby og Stubberup (jf. s. 4521, 4577, 4729), fra kronen og 1680 underlagde dem det nyoprettede friherreskab Scheelenborg.¹⁵ Kirken forblev i lighed med Mesinge og Stubberup under baroniet indtil

Fig. 2. Luftfoto af Dalby Kirke set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen 1936-38. I KglBibl. – Aerial photo of Dalby Church seen from the south east.

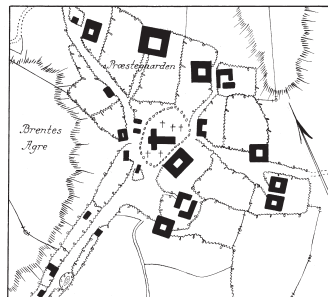
overgangen til selveje, for Dalbys vedkommende 1. juli 1926.¹⁶

Som *værnehelgen* nævnes 1589 Skt. Peter (jf. *†*altertavle).¹⁷

Et *sagn* fortæller, at kirken er opført oven på en hest.¹⁸ Ifølge en anden tradition har kirken en gase som dødsvarsel.¹⁹

Pga. Karl Gustav-krigene havde kirken 1659-61 kun meget ringe indtægt,²⁰ men den synes at have undgået plyndring.¹⁴

Montfund. Ved gravning af en grav på kirkegården fandt man 1912 en møntskat bestående af 67½ mønter i en skindpose, nedlagt efter o. 1498.²¹

Kirken er opført på jævnt terræn mellem to bakkeåse og omgives af landsbyen, der har taget navn af sin beliggenhed – eller som det mere malerisk fremgik af en præsteindberetning 1706: 'Kirken har sit navn, fordi den med hele byen ligger i en dal mellem fire store bjerge'.²²

Kirkegården strækker sig fra sydvest mod nordøst over et areal på ca. 0,3 ha og synes ikke at være udvidet i nyere tid (jf. fig. 3). *Hegnet* udgøres på alle sider af kampestensdige, dobbeltsidet mod øst og nordøst.²³ Mod vest og nordvest står tilføjede hæk af bl.a. lind og bøg. Kirkegårdsmuren var 1589 af kamp og blev 1597 'fornyet'.²⁴ Tilsvarende bestod den 1702 af 'grove kampesten'.¹⁴

Hovedindgangen i sydvest består af tre jævnhøje, teglmurede og hvidtede piller. De dækkes af vingetegl over fremspringende gesimsled og har hvide stakitlåger som fløje. Pillerne er formentlig

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af J. B. Bredsdorff 1782. – Cadastral map, 1782.

muret o. 1800²⁵ til erstatning for en muret $\dagger$ port fra o. 1698.¹⁴ I øst står en fladrundbuet port fra o. 1698 med fodgængerlåde.¹⁴ Denne har ligeledes vingetegl og desuden muranker på nord- og sydsiden. Førhen fandtes endvidere en $\dagger$ præstegårdslåde.²⁶

Kirkegårdens låger var 1811 ikke i stand til at holde svin ude,²⁷ og den østre indgang blev 1825 af samme årsag spærret på foranledning af sognepræst Niels Holm.²⁸ I den anledning forklarede sognepræsten, at han siden sin tiltræden 1789 havde gjort meget for at gøre kirkegården til 'en smuk og sirlig have for byen'.²⁹ Ikke bare havde han – trods modstand – ladet kirkegården planere og ansat to husmænd til renholdelse, men desuden 'med megen ulejlighed' inddelt gravstederne efter ejerlav.³⁰ Da kirkegården herefter alligevel 'ligesom førhen blev tilgroet med alskens ting', bekostede sognepræsten 1825 at 'opsætte alle grave efter en snor', ligesom han lod plante 'rosentræer, nelliker og andre smukke blomster' og formåede at overtale mange gårdmænd til at indhegne gravstederne med buksbom.³¹

Et *kapel* (jf. fig. 2) blev 1916 opført i (hvidtede) teglsten efter tegning af arkitekt Jens Ingwersen, København.³² Bygningens sydgavl er placeret i det brudte kirkegårdsdige og har rundbuet dør-

åbning med to false; langsiderne har små rundbuede vinduer. Der er sadeltag med røde vingetegl. Gavlenes oprindelige, nygotiske kamtakker og blændinger sløjfedes 1986, da bygningen blev udvidet mod nord med toilet og graverkontor ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen.

En forfalden $\dagger$ *kirkelade* i bindingsværk blev nedbrudt 1596.²⁴ En $\dagger$ *degnebolig* på kirkegårdens vestside havde svinesti og mødding, der 1841 blev flyttet væk fra kirkegårdsmuren, mens boligens bagdør ind mod kirkegården samtidig blev tilmuret, da den var blevet brugt til at bortskaffe 'urenlighed'.²⁷

En *assistenskirkegård* sydvest for kirken er anlagt i forbindelse med overgangen til selveje 1926.³³ Kirkegården, der ligger bag beboelsen på vestsiden af Fynshovedvej, blev anlagt efter plan af gartner Johannes Iversen³⁴ og udvidedes o. 1957³² til ca. 0,2 ha. Den hegnes nu som oprindeligt af trådhegn på cementsokkel;³² desuden bøgehæk. Indgangen mod sydøst består af fire murede piller med jernlåger. Et tømret *redskabsskur* er opført i nordvesthjørnet. Kisterne fra den sløjfede $\dagger$ åbne begravelse i kirken (s. 4704) er nedsat sydligt på kirkegården; stedet er markeret med en bautasten med fordybet versalskrift: »Scheelenborgs gravsted«.

Fig. 4. Kirken set fra sydøst. Foto u.å. I NM. – *The church seen from the south east.*

BYGNING

Kirken er en romansk bygning af granit med skib og smallere kor. Den gennemgik en del ændringer i løbet af middelalderen. Skibet blev forlænget mod vest. Kor og skib fik indbygget hvælv. Et våbenhus blev føjet til skibets sydside, og et tårn med samtidigt trappeshus blev opført i vest. Alle de tilføjede bygningsdele er af tegl. Bygningen har en ret markant afvisning mod syd.

Den romanske kirke består af skib og et smallere kor. Kirkens *grundplan* er uregelmæssig; såvel skib som kor har en ret kraftig tilspidsning mod øst. Skibet måler ca. 10 m ved vestgavlen og 8,8 m ved østgavlen, mens koret bliver 30 cm smallere fra vest mod øst.

Materiale og teknik. Såvel kor som skib er opført af rå kampesten over en profileret sokkel, der er af varierende form, hyppigst en stejl skråkant med hulet afslutning forneden; enkelte har blot en rille i højde med de hulede led (fig. 7 og 11 samt s. 4074, fig. 8-9). Murtykkelsen er ca. 100-110 cm, og på skibet er hjørnekæder på de bevarede østre hjørner.³⁵

Døre og vinduer. Den oprindelige *syddør* er bevaret og i brug, om end den er væsentligt ændret, idet anslagsfalsen er borthugget og den vandrette plankeoverdækning er udskiftet, ligesom et område over døren er ommuret. En eventuel *norddør* er forsvundet senest i forbindelse med indsætning af et vindue (jf. s. 4680 og fig. 7) og kan ikke er-

kendes, da muren på dette sted er ommuret i tegl i små sten helt ned til soklen, og soklen er omsat.

Et (†)vindue midt i korets østgavl er tilmuret fra lysningen og ud til ydre murflugt (fig. 11 og 17). Vinduet er rundbuet og dobbeltsmiget med en meget kraftig smig indvendig, mens den ydre må have været væsentligt mindre, idet den tilmurede lysning er placeret 78 cm fra indre murflugt. Vinduets nedre kant er placeret ca. 145 cm over nuværende gulv. Det er ca. 150-52 cm højt og 148 cm bredt ved indre murflugt, mens det i lysningen måler 77×30 cm. En ujævnhed på korets nordside, øst for det senere vindue, kan skjule rester af en oprindelig lysåbning.

Et rundbuet, dobbeltsmiget (†)romansk vindue i skibets nordside (fig. 7 og 52) måler 124×36 cm i den tilmurede lysning. Toppen af et tilsvarende vindue står bevaret i hvælvlommen i sydsiden. De indvendige mål er også her væsentlig større end de udvendige.

Indre. Kirkens indre er ligeledes af rå kamp, triumfinuren er dog senere ommuret i tegl (jf. s. 4669). Såvel kor som skib har oprindeligt haft fladt loft (jf. s. 4669).

Taggavle. Korets oprindelige †gavltrekanter af kamp er allerede i middelalderen erstattet af en gavlfald i teglsten (jf. s. 4669). Skibets †østgavl af kampesten er ligeledes ombygget i middelalderen (jf. s. 4669). Der er små rester af skibets †vestgavl i rå kamp i begge sider.

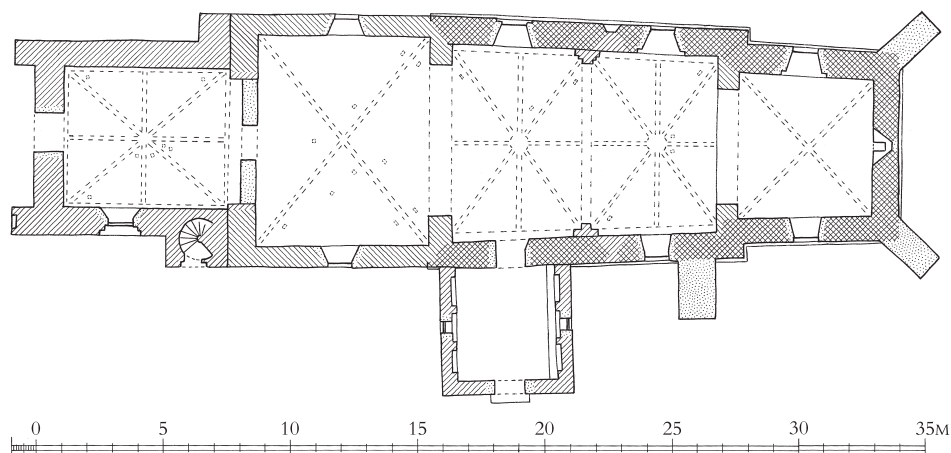

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 1995, suppleret af Kirstin Eliassen og tegnet af Freerk Oldenburger 2018. Signaturforklaring s. 11. – *Plan. Key on p. 11.*

Fig. 6. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church seen from the north.*

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. I senmiddelalderen gennemgik kirken en lang række ændringer, hvis rækkefølge kun delvist lader sig fastslå med sikkerhed. Koret fik indbygget hvælv, og dets gavltrekan blev ommuret. Samtidig ommurede skibets østgavl og triumfmuren. Skibet fik en vestforlængelse med samtidigt hvælv, og efterfølgende indføjedes der hvælv i skibet. Et *våbenhus* opførtes på sydsiden, og i vest tilføjedes et tårn med samtidigt trappehus på sydsiden.

Korets hvælv. I senmiddelalderen indbyggedes der hvælv i koret. Hvælvet er et krydshvælv med rektantede halvstensribber og med en kvadratisk, diagonalstillet slutsten med et lille ligeledes kvadratisk hul i midten. Hvælvet bæres af udhuggede forlæg i murene mod nord, syd og øst, mens der er muret vederlag over den samtidigt ændrede triumfbue (jf. ndf.). I forbindelse med overhælvningen er der foretaget større arbejder såvel i korets øst- som vestende. Korets oprindelige *kampestensgavltrekan* blev erstattet af en gavltrekan i munkesten og i munkeskifte. Den lave,

spidsbuede korbue, der er uden lodrette vanger, blev ved samme lejlighed ombygget og formentlig flyttet 30–40 cm mod vest.³⁶ Skibets østgavl af kampesten erstattedes af en tyndere gavltrekan i munkesten og i munkeskifte. Den er to sten tyk, ca. 57 cm. Der er en oprindelig, fladbuet, 72 cm bred, 135 cm høj gennemgang til koret. Ved opmuring af gavltrekanen forudsattes stadig fladt loft i skibet, idet der tre skifter over murkronen er en et skifte høj rille til loftsbrædder. Rillen afsluttes i nordenden ved indre murflugt, mens den i syd er noget forhugget. Murværket på triumfmurens vestsider er kalket op til tre skifter under rillen, dvs. til underkanten af loftets bjælkelag.

En *vestforlængelse af skibet* er opført af nogle skifter genanvendte kampesten, formodentlig fra skibets vestgavl, på en syld af rå kamp og herover munkesten i munkeskifte. Hjørnekæderne fra det romanske skibs vesthjørner er flyttet med og danner hjørnekæder på vestforlængelsen. Bygningsafsnittet afsluttes foroven af en dobbelt falsgesims. Murene er relativt tynde, ca. 90 cm. I nord- og

Fig. 7. Det romanske skibs nordside (s. 4668). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The north side of the Romanesque church.*

sydmuren er et højsiddende, fladbuet $\uparrow$ vindue, som senere er erstattet af et nyere (s. 4680). Den romanske vestgavl formodes fjernet ved opførelsen af vestforlængelsen, så denne blev forbundet med det oprindelige skib med en bueåbning, som imidlertid blev ombygget i forbindelse med indbygning af hvælv i skibet (jf. s. 4670). Bevaret er blot de lave vanger og den nederste del af det formentlig temmelig flade bueslag (jf. fig. 12 og 20). Rummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv med retkantede halvstensribber og med en kvadratisk, diagonalstillet slutsten. Der er en halvstens fremspringende vederlagsmarkering, der dog nu mangler under den øverste del af østkappen. Endvidere er der kraftige overribber på den nederste tredjedel, 1-1½ sten brede og i forbandt med kapperne, mens den øverste del af hvælvet har svære helstens overribber. I kapperne er der, foruden nogle *spygatter*, en række rektangulære, retkantede huller i alle kapper.

Forlængelsens gavl (fig. 9) er opmuret i munkskifte. Kun gavlsens nederste halvdel er bevaret, mens resten er fjernet ved tårnets opførelse (s. 4671). Der er to cirkelblændinger ved ydersiderne

og tre højblændinger, hvoraf den midterste er tre sten bred, mens de to flankerende er to sten brede. Der har været en, sekundær, gennembrydning som adgang til skibets loft i den søndre højblænding. Den er senere lukket igen, formentlig da den nuværende åbning i klokkestokværket blev etableret.

Skibets hvælv. I senmiddelalderen fik skibet indbygget to fag otte delte krydshvælv med halvstensbrede, retkantede ribber og afsluttet med en stor sluske i toppen. I nord og syd er skjoldbuer, der bæres af indhuggede konsoller i hjørnerne og falsede vægpiller i midten; i nord er to fals, mens der i syd blot er én. I øst bæres hvælvet af et udhugget vederlag over den allerede tidligere ombyggede korbue (jf. ovf.). Der er en halvstens fremspringende vederlagsmarkering. I såvel nord som syd er en udhugning i de østre hvælvribber og den tilstødende hvælvkappe til sidealtre (jf. fig. 20 og s. 4683). På den nederste tredjedel af hvælvene er uregelmæssige overribber, som er i forbandt med kapperne og er 1-1½ sten brede. I vest ommuredes buen til vestforlængelsen (jf. ovf.) formentlig for at gøre den højere. Buen, der har et halvstens tilbagespring i vederlaget oven

på resterne af det ældre bueslag, får derved karakter af et overgribende stik. Samtidig blev den nederste del af forlængelsens østkappe ommuret. I nogle af kapperne er *spygat*, mens der i vestre hvælvfags nordre kappe er et retkantet, rektangulært hul ligesom i vestforlængelsen (jf. ovf.). I det østre fags østkappe er to klokkerebshuller (til messeklodder?), og i det vestre fags vestkappe er en *†luge*, der skulle give adgang til loftsrummet.

Et *våbenhus* (jf. fig. 1) opførtes ud for skibets oprindelige syddør. Bygningen er opført af munkesten i munkeskifte over en delvist synlig syld af kamp. Langmurene afsluttes foroven af dobbelt falsgesims. Døren i syd er senere kraftigt ombygget. Et lille kvadratisk vindue midt i hver flankemur er sandsynligvis oprindeligt, om end formentlig senere udvidet i bredden (jf. s. 4680). I våbenhusets indre er i østsiden en muret bænk og i begge langmure tre rundbuede, en halv sten dybe nicher. Vestsidens midterste niche er tilmuret forneden, mens de flankerende er helt luk-

kede. Våbenhuset er overdækket af et fladt bræddeloft med fritliggende bjælker. Gavltrekkanten (jf. fig. 1), der afdækkes af en musetrappe og har fod- og toptinder, prydes i midten af en let tilspidset, falset højblænding. Den er underinddelt af to slanke, spidsbuede lancetter, der er adskilt af en halvstensstav, hvorover en uregelmæssig cirkelblænding. Blændingen flankeres af to helstens brede højblændinger, der har aftrappet afslutning. Midterblændingen er stort set identisk med Viby Kirkes (s. 3538) og er beslægtet med blændinger i f.eks. Bellinge Kirkes korgavl (s. 3050), Rolfsted Kirkes korgavl (s. 3807, jf. fig. 13) og Skellerup Kirkes (Svendborg Amt) våbenhusgavl.

Et *tårn* i vest, der er noget smallere end skibet, er opført af munkesten i munkeskifte i det nederste stokværk, herover i polsk skifte. Det rejser sig i tre stokværk over et fundament af kamp og har gavle i nord og syd. Tårnets nederste stokværk afsluttes foroven såvel på nord-, vest- som sydsiden af en savtaksfrise. Ud over ovennævnte

Fig. 8. Koret og den østlige del af skibet set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The chancel and the eastern part of the nave seen from the south.*

Fig. 9. Vestforlængelsens vestgavl (s. 4670) set fra tårnets mellemstokværk. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *West gable of the western extension seen from the middle storey of the tower.*

ændring af skiftegang, der ligger i samme niveau, kan også påpeges den markante ændring af trappehusets øvre dele (jf. ndf.). Der er endvidere en savtaksfrise omtrent midt på stokværkets vestside (jf. fig. 13), som imidlertid er brudt af en, formodentlig oprindelig, dør, der dog er senere ændret (jf. s. 4680). To støttestøtter i vest (jf. fig. 13), der er opført af munkesten i munkeskifte, er formentlig samtidige med tårnets opførelse. Den søndre af disse har i vestsiden en rektangulær niche, der

måler 72×44 cm og er 12 cm dyb. En pille i nord, der flugter med skibets nordmur og hæver sig til lidt over dettes tagflade (jf. fig. 6), udgør en art modstykke til trappehuset i syd (s.d.).

Tårnrummet (fig. 16) overdækkes af et samtidigt krydshvælv med retkantede halvstensribber, der bæres af indmurede konsoller i hjørnerne og har halvstens fremspringende vederlagsmarkeringer. I hvælvets top flere klokkerebshuller og i de nordre kapper *spygat* af sammenlagte tagsten.

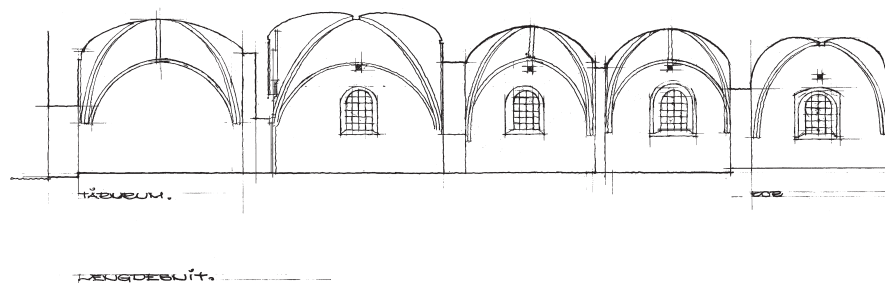

Fig. 10. Længdesnit set mod nord. 1:300. Målt og tegnet af Lehn Petersens Tegnestue o. 1995. – *Longitudinal section looking north.*

Et oprindeligt vindue i syd er flerfalset og fladbuet; på indersiden indgik falsen i murflugten i et spidsbuet spejl (fig. 16). Indersidens false er senere ved behugning ændret til smige.

Mellemstokværket har ud over overdøren fra trappehuset (jf. ndf.) ingen åbninger.

Klokkestokværket har mod øst, syd og vest to fladbuede, falsede glamhuller, mens der mod nord kun er et, der er højere og bredere – vel af hensyn til indhejsning af klokker. I klokkestokværket er en sekundært gennembrudt, lige gennemløbende åbning i østmuren, der giver adgang til skibets loft.

Den kamtakke sydgavl, der er noget ombygget, har i tagfodshøjde en frise af kvadratiske blændinger adskilt af lodretstillede løbere, herover en rig blændingsdekoration med syv stigende højblændinger, i hvis midterste er en fladbuet,

lav luge med fals på indersiden. Højblændingerne afsluttes foroven af tvillingdelte trappestik, båret af en aftrappet konsol. Den midterste blænding afsluttes dog foroven af en lavere liggende, formentlig sekundær spidsbue. Højblændingerne adskilles af helstensbrede piller, af hvilke de, der adskiller tredje og fjerde blænding fra hver side, brydes af cirkelblændinger. Dette træk er ikke ukendt i østfynske blændingsgavle og ses f.eks. i korets østgavl i Korup Kirke (s. 2738), Stenløse Kirkes våbenhusgavl (s. 3131) og på tårnets vestgavl i Rolfsted Kirke (s. 3812).

Den ligeledes kamtakke nordgavl, der også må være noget ombygget, har også stigende højblændinger, svarende til sydsidens, i begge sider, mens den i midten har to lave, fladbuede åbninger med lige gennemløb, hvorover en lille glug. Den øvre del prydes i midten af en to skifter høj båndblæn-

Fig. 11. Korets gavl (s. 4668) set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The gable of the chancel seen from the east.*

ding, hvorover to savtaksfriser. Sådanne pryder ligeledes tredjenederste og næstnederste kamtak i øst.

Et samtidigt *trappehus* er opført op ad tårnets sydøsthjørne (fig. 14, jf. fig. 1). Det er opført af munkesten i munkeskifte. Foroven er det afdækket med et halvtæg over en enkel falsgesims. Adgangen er i sydsiden ad en fladbuet dør i et relativt højt spejl med tvillingdelt stik af to kvartcirkelbuer på en aftrappet, muret konsol. Forneden er et lille forrum overdækket af et kort, fladbuet tøndehvælv med vederlag i øst og vest. Trappen er spindelløs. Trappeløbets cirkulære ydervæg er opmuret i en skiftegang, der mod sædvane ikke er vandret, men følger trappens stigning (fig. 15 og jf. Munkebo Kirke, s. 4135), indtil det i højde med mellemstokværket bliver retkantet. Her er i sydsiden en lille, retkantet glug. Lige inden overgangen synes at være yderligere et trin (jf. fig. 15), der kunne betyde, at trappen oprindeligt skulle have været højere.³⁷ Trappen overdækkes

af et sneglesnoet tøndehvælv og med tydelige spor af, at toppen er bortbrudt. Husets øverste del er overdækket af et fladbuet tøndehvælv med vederlag i øst og vest og med en fals i kanten ind mod tårnet. Her indenfor er et rum i murtykkelsen, ligeledes overdækket med et fladbuet tøndehvælv med vederlag i øst og vest og adskilt fra mellemstokværket af en helstenstyk mur, hvor længst mod øst er en ret gennemløbende, fladbuet overdør.

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Ved biskop Jacob Madsens visitation 1589 omtalte han kirken som værende i fin stand (»vel ved Mact«).²⁴

I begyndelsen af 1700-tallet inddroges tårnrummet til en åben begravelse for slægten Brockdorff til Scheelenborg (s. 4704) og blev afskærmet fra kirkerummet med et gravgitter (s. 4705).³⁸ 1840 var der planer om at få de fleste kister fjernet fra rummet og begravet på kirkegården (s. 4705), hvorefter tårnrummet kunne inddrages til våbenhus; eventuelt kunne man opdele tårnrum-

Fig. 12. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church interior looking west.*

Fig. 13. Tårnet (s. 4671) set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The tower seen from the west.*

met med skillevæg til et lille kapel til de kister, der endnu var placeret der (jf. s. 4705) og til et 'materialhus'.²⁷ Planerne blev ikke udført, men i stedet opførte kirkeejeren dette år en mur mellem kirkerummet og tårnrummet.²⁷ Danske Kancelli truede det efterfølgende år kirkeejeren med en retssag, hvis ikke de synsudsatte mangler var ud-

bedret inden det følgende år.²⁷ Året efter meddelte Danske Kancelli, at man havde bedt amtmanden om at tage skridt til søgsmål pga. manglende udbedring af mangler. Desuden havde man bedt ham om at nedlægge påstand om, at muren mellem kapel og kirke skulle nedrives og kisterne begraves.²⁷ 1841 bad ejeren af Scheelenborg Dan-

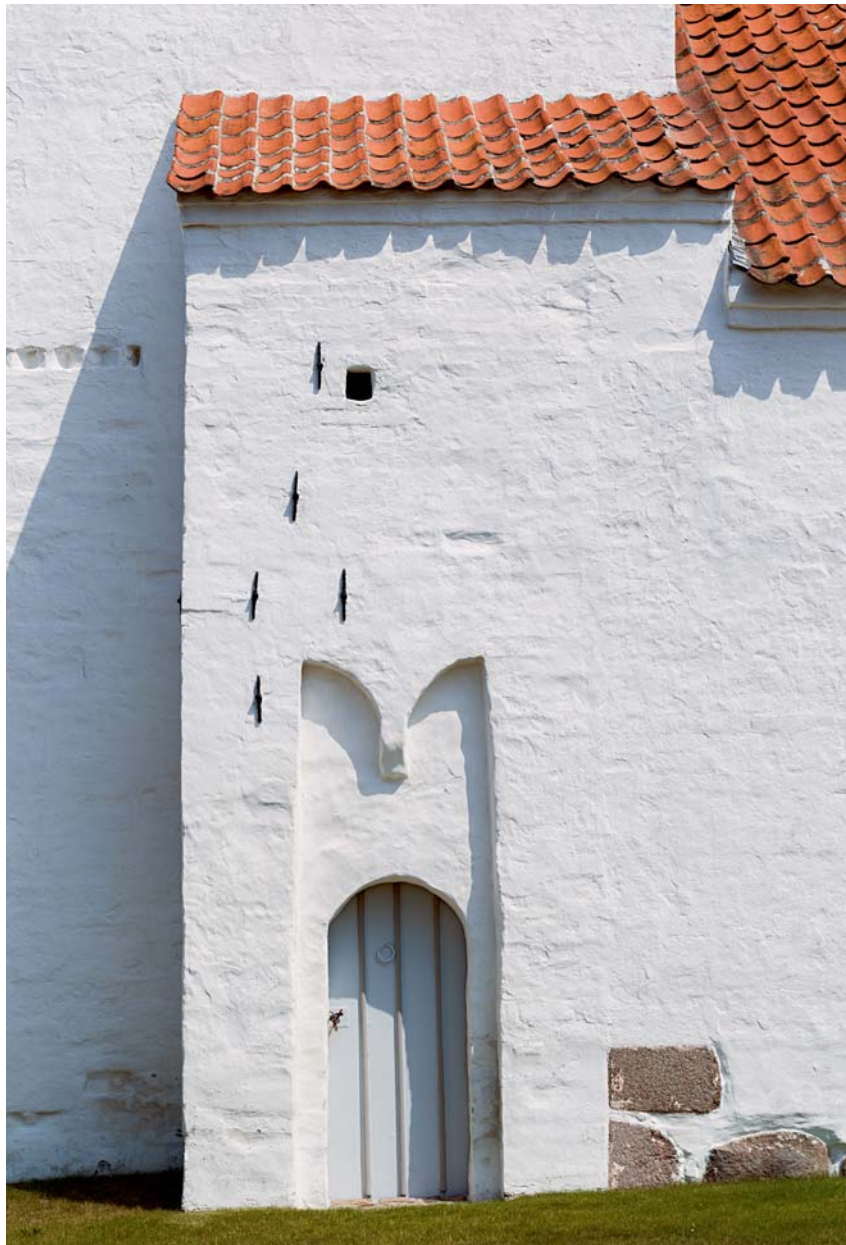

Fig. 14. Trappehuset (s. 4674) set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The stairwell seen from the south.*

Fig. 15. Trappehusets indre med trappeløb (s. 4676). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior of the stairwell with stairs.*

ske Kancelli om udsættelse til 1. juni 1842 af de mangler, der 1841 var påpeget, og som der var lagt sag an mod ham for at få afhjulpet. Han fik udsættelse til januar 1842, dog skulle muren mellem skibet og kapellet straks rives ned.³¹ Den efterfølgende, langvarige retssag, der endte i Højesteret, resulterede 1845 i, at muren mellem kirken og gravkapellet måtte blive stående indtil videre, dog således at kapellet ikke fremdeles måtte anvendes til deri at hensætte lig (s. 4705), samt at lensbesidderen var forpligtet til at lægge kapellet til kirken, når autoriteterne anså det for nødvendigt.³⁹

Ifølge synsforretningen 1702 havde kirken fire år tidligere gennemgået en større restaurering såvel ud- som indvendig, og taget var repareret, så den nu var i god stand.¹⁴ 1757 var tilstanden til gengæld ikke god; korets østgavl var revnet fra sidemurene, der begge hældede fælt; den nordre udad og den søndre indad. Våbenhusets mure var

revnede, så de ikke kunne holde vand ude, og begge piller ved 'vestgavlen' var skilt fra tårnets mure.²⁷ 1787 lovede kirkeejeren at reparere kirken med det første.⁴⁰

I visitatsprotokollen 1802 påtaltes, at kirken trængte til mere lys.⁴⁰ Ved kirkesynet 1805 blev det påtalt, at kirken var i en slet forfatning,²⁷ og 1812 var den så forfalden, at regnvand 'styrter ned',²⁷ men ansås et år senere efter 'en betydelig hovedreparation i fuldkommen god stand'.³¹ Allerede få år efter, 1821, skulle kirken være under hovedreparation, men de følgende år, helt til 1829, påpegedes adskillige mangler, som ikke var udført.²⁷ 1830 var den igen under hovedreparation, og de følgende par år påpegedes ingen mangler, men allerede 1833 var den ifølge ejernes oplysning igen under hovedreparation, der dog næppe blev gennemført, da der de følgende år var adskillige påtaler om dens tilstand.²⁷

Ved kirkesynet 1841 nævnes 'den forfaldne kvist på tårnet'. Den ansås ikke at være til nogen nytte, burde enten repareres eller borttages, hvilket herefter må være sket.²⁷

Hvornår ankerbjælkerne i kor, skib og vestforlængelse er indsat, vides ikke, men det er formentlig sket tidligt i 1800-årene, og 1843 skulle de males.²⁷

1848 fandtes kirken ifølge synet under hovedreparation.²⁷

En pille mellem de to vinduer på skibets nordside planlagdes 1871, men den synes ikke opført.⁴¹ Den fornødne afstivning kan i stedet være opnået ved udskiftning af skibets ankerbjælker 1880 (jf. ndf.). 1876 blev trappehusets trappe istandsat.⁴²

Ved synet 1880 konstateredes, at »Da den anden Hvælving fra den vestre Ende øjensynlig trykkede

på den nordre Mur, blev den i Kancelliets Cirku-lære af 19. dec. 1846 befalede Lodning foretagen. Det fremgik deraf, at Afstanden fra det Søm, der er islået på højre side af Vinduet oppe ved Gesimsen, var ved Vederlaget i det højre Hjørne af Vinduet $3\frac{1}{2}$ Tommer over lod og målt fra Overfladen af Soklen 9 Tommer 1 Linje«. ⁴²

1881 blev oplyst, at tiendeejeren året før havde indlagt tre nye bjælker med fornødne ankre, da de tre gamle var rådne i enderne.⁴³

Buen mellem skibet og dets vestforlængelse forstærkedes, formentlig sent i 1800-tallet, idet toppen på loftet blev forankret til en fritstående stol, hvis kraftige konstruktion, af fyr, leder tryk- ket ud til murkronen.

Da alteret 1903 skulle rykkes frem (s. 4683), blev en niche udhugget i gavlmuren til anbringelse af en servante (jf. fig. 17 og s. 4698).⁴¹

Fig. 16. Tårnrummets indre (s. 4672) set mod sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tower interior looking south west.*

Fig. 17. (†)Vindue i korets østgavl (s. 4668) og niche til opstilling af servante (s. 4678, jf. s. 4698). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – (†) *Window in the east gable of the chancel and niche for washstand.*

I årene op til kirkens planlagte overgang til selveje 1926 (jf. s. 4665) stilledes som krav for overtagelsen, at 'den skrøbelige østlige ende af langkirken samt koret burde ombygges, så murepillerne uden for og bjælkerne inde i kirken

kunne fjernes'; ligeledes at menigheden skulle have brugsret til hele kirken, således også tårnrummet, der stadig stod som gravkapel, så man forlangte kisterne fjernet (jf. s. 4705).³⁴ Hvis våbenhuset skulle opretholdes som sådant, skul-

le gulvet fornyes; helst så man, at våbenhuset i stedet kunne anvendes til brændselsrum, og at tårnrummet blev omdannet til våbenhus.³² Ved de videre forhandlinger 1925 forlangte menighedsrådet muren, der var opført mellem kirkerummet og tårnrummet (jf. ovf.), fjernet.³² Menighedsrådet ønskede at få provstens tilladelse til at åbne døren ind til det gamle gravkapel, og murermester Carstensen fik 1926 til opgave at undersøge mulighederne og prisen for fjernelse af muren mellem kirken og gravkapellet.³² Provstiudvalget accepterede 1927 et forslag om, at en tilmuring mellem gravkapellet og kirkerummet kunne borttages og en dør indsættes i stedet.¹⁶ Efterfølgende ændredes planerne, idet menighedsrådet henviste til, at den nyindkøbte kakkelovn (jf. ndf.) kun kunne opvarme selve kirken og ikke også tårnrummet. Derfor blev skillemuren blot gennembrudt af en døråbning bag 'barokportalen'.¹⁶

Samtidig besluttede menighedsrådet at opretholde våbenhuset som hovedindgang til kirken.³²

Der skete store skader på kirken ved stormen 3. dec. 1999. Den vestlige del af tårnets sydgavl blev slemt beskadiget, og der skete omfattende skade på tagbeklædningen på tårnet, tårnopgangen, skibet, koret og våbenhuset.⁴⁴

Døre. En dør i tårnets vestmur (jf. fig. 13) kan være oprindelig.⁴⁵ I biskop Jacob Madsens visitatsbog viser hans skitse af kirken en åbning i tårnets vestside (fig. 51), men mod sædvane har denne ikke hans vante signatur for døre.²⁴ Der synes imidlertid ikke at have været andre åbninger i vest. Døren er i alt fald senere ombygget, formentlig i forbindelse med indretning af gravkapel i tårnrummet for slægten Brockdorff (s. 4674, jf. s. 4705) eller snarere ved lukningen af adgangen mellem tårnrum og skib (s. 4676).

Vinduer. Korets og skibets nuværende støbejernsvinduer er indsat i årene 1891-93.⁴³ Våbenhusets to trævinduer fornyedes 1896,⁴³ og tårnets trævindue blev udskiftet i 1925.³²

†**Vinduer.** I korets og skibets sydside ses et fladbuet, gotisk vindue, der senere er afløst af de nuværende. Et eller flere af nordsidens tre vinduer, et i koret og to i skibet, kan have afløst ældre åbninger.

Gulve. Koret og stolestaderne har formentlig siden 1880'erne haft bræddegulv⁴³ og midtergangen diagonallagte, kvadratiske gule og grå fliser.⁴⁶ Tårnrummets gulv er af kvadratiske røde, diagonallagte teglstensfliser. I forbindelse med kirkens overgang til selveje 1926 blev våbenhusets gulv fornyet, formentlig til de nu liggende diagonallagte, kvadratiske gule og grå fliser, svarende til midtergangens.¹⁶

†**Gulve.** Korets og skibets gulve har i 1700-årene og langt op 1800-årene formentlig været af teglsten, idet der 1757 omtales, at de var ganske ujævne, og at de 1805 skulle omlægges.²⁷ Såvel 1835 som 1864 omtales stengulvet ved alteret direkte.⁴⁷ Våbenhusets gulv blev 1876 fornyet og sænket to tommer.⁴² Stolestadernes gulve blev successivt udskiftet og fornyet i 1880'erne og 90'erne.⁴³

Tagværker. Alle kirkens tagværker er nyere, af fyr.

Klokestolen er nyere, af fyr.

Tagbeklædningen synes i al fald siden 1700-tallet at have været af tegl.⁴⁸ Tårnets tagbeklædning er senest fornyet 2000 efter orkanen i december 1999. Skibets tagbeklædning blev ved samme lejlighed delvist omlagt/fornyet, fortrinsvis med de brugbare sten fra kirkens tårn, dels med brugbare gamle tagsten fra Stubberup Kirke (s. 4749).⁴⁹

†**Tagbeklædning.** Ved vinterens storme 1793 mistede kirken nogle hundrede tagsten, som skulle genlægges i løbet af sommeren.⁴⁰

Kirkens **opvarmning** har siden 1996 været med fjernvarme, hvis indføring er ført til den tidligere kalorifergrav (jf. ndf.).⁵⁰

†**Opvarmning.** Efter anmodning fra menigheden fandt synet 1876, at der straks burde anbringes en kakkelovn på nordsiden af skibet mellem den tredje og fjerde fruentimmerstol. Ved synet året efter var den på plads.⁴³ Et nyt skorstensrør skulle opføres fra grunden 1900, og kakkelovnen forsynes indvendig med ildfaste sten 1907.⁴¹ Året efter udtryktes bekymring for, hvor længe kakkelovnen kunne holde,³² og i årene op til kirkens overgang til selveje 1926 var der planer om at udskifte ovnen eller at reparere den.⁵¹ 1927 omtales den nyanskaffede kakkelovn og det problem, at den kun kunne opvarme kirkerummet, men ikke tårnrummet, hvortil der nu på ny var

skabt forbindelse (jf. s. 4680),⁵² og 1929 blev oven udskiftet med en ny, større fra C. M. Hess i Vejle.⁵² En elopvarmet kalorifer blev installeret 1969. Anlægget placeredes i et rum under stole-rækkerne i skibets midterste fag.⁵³

Kirken fik indlagt elektrisk *belysning* 1917 (jf. s. 4700).³²

†*Murbehandling*. Af et overslag i forbindelse med murarbejde 1812 fremgik det, at bygningen skulle være hvidkalket 'undtagen grunden indtil 2 alen fra jorden samt karnisserne eller gesimserne om vinduerne i kirken og lugerne i tårnet, hvilke skulle have en perleblå farve'.⁵⁴

I forbindelse med Nationalmuseets undersøgelse af murværket 2002 registreredes spor af en rød farve på tårnets sydside. Farven lå på et gulligt kalklag, som dækkede ældre puds.⁵⁵

Støttestiller. Tre meget kraftige støttestiller (jf. fig. 8 og 11), to diagonalstillede ved korets østhjørner og en nær skibets sydøsthjørne lader sig ikke datere nøjere, men må sandsynligvis hidrøre fra 1800-årene. De er opført af teglsten af normal-

format, har skrånende forsider og overdækkes af tegldækkede sadeltage.

Et †*materialhus* planlagdes 1840. Det skulle erstatte kalkbænken (s.d.) i våbenhuset og anbringes 'op til den nordre væg af kirkens tårn og den væg hvormed lavkirken udspringer fremfor tårnet'.²⁷

Et *halvtag over brandredskaberne*, der ses på Erik Schiødtes prospekt af kirken 1884 (fig. 18), blev tilsyneladende fornyet 1908; og 1920 skulle det tjæres.⁴¹

†*Fortov*. Kilderne er ret mangelfulde vedrørende kirkens fortov. 1913 skulle der lægges 47 meter fortov langs kirkens nordside.⁴¹

Kalkmaleri. En sengotisk passerroset på nordvæggen i skibets vestfag har lancetformede blade og dobbelt cirkelslag med tovsnoning, ca. 65 cm i tværmål. Den er malet med rødt efter forudgående indridsning i den friske kalk.⁵⁶ Den blev fremdraget 1961 sammen med en tilsvarende †roset på korets nordvæg og rester af en ornamental †udsmykning af korets nordvindue med røde og grå trekanter.

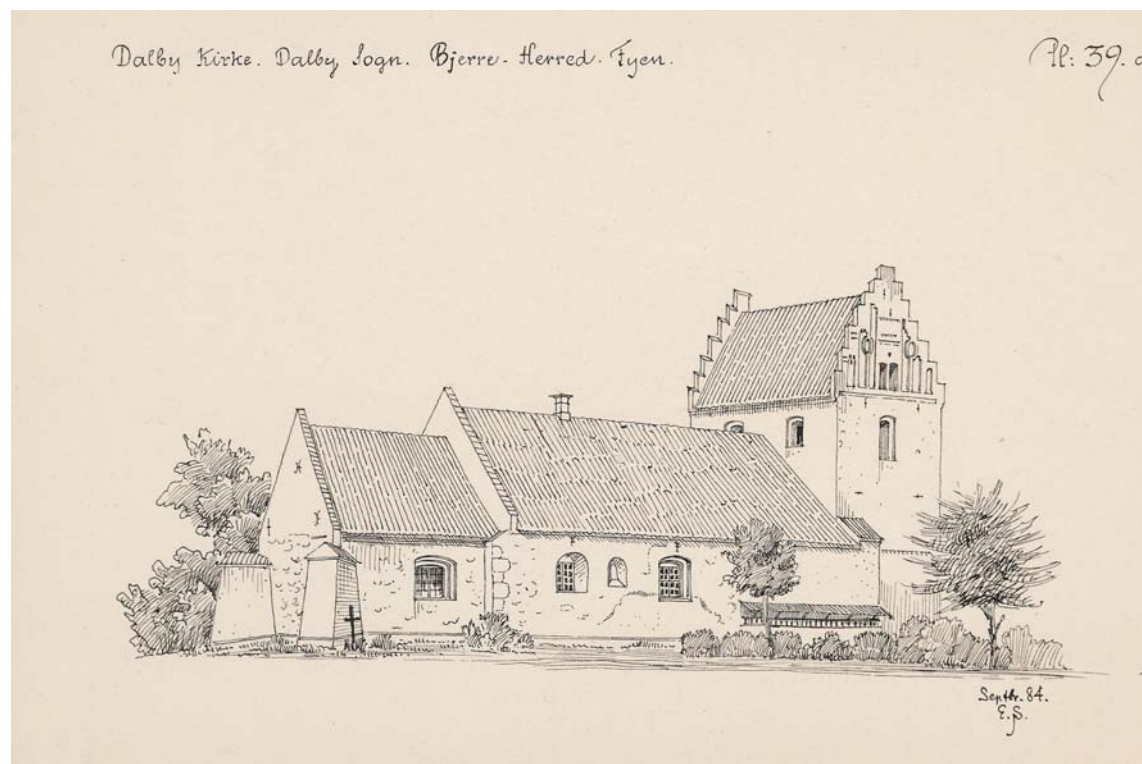

Fig. 18. Prospekt af kirken set fra sydvest ved Erik Schiødte 1884. – *View of the church from the south west, 1884.*

Fig. 19. Kirkens indre set mod øst. Postkort i NM. – *The church interior looking east.*

INVENTAR

Oversigt. Idet kirkens romanske *døbefont nu findes i byens valgmenighedskirke (s. 4725), er det ældste inventarstykke et sengotisk korbuekrucifiks fra o. 1500. Dåbsfadet er et Nürnbergarbejde fra 1500-tallet, tidligst nævnt i kirken 1755, alterstagerne er af sengotisk type fra o. 1550-75. Prædikestolen fra o. 1580 har fire glatte arkadefag og yngre malerier, mens en lydhimmel er tilføjet o. 1635. Præste- og degnestole bærer datering hhv. 1586 og 1588 og har begge initialer for den ene af kirkens værger, Frederich Henrichsen. Altertavlen fra 1633 i senrenæssancestil viser Opstandelsen (storfelt), Samson med Gazas porte (topfelt) og Nadveren (postamentfelt) i billedskærerarbejde. Den er fra samme værksted som den et år ældre altertavle i Stubberup. Det samme gælder muligvis en arkadesmykket dørføj fra 1637. Kirkens enlige klokke er støbt 1730 af Johan Barthold Holtzmann, København. Fra tiden o. 1800 stammer en pengetavle. Alterkalken er udført 1840 af Peter Petersen, Odense, og disken af dennes elev Laurids Grønlund sammesteds. En pengeblok fra 1840 har sidestykker i Mesinge og Stubberup. Den nuværende døbefont anskaffedes 1882, ligesom et sygesæt med stempler for Odenseguldsmeden H. C. L. E. Christiansen. De enkle stolestader er opstillet etapevis 1895-98. Fra tiden o.

1900 hidrører alterskranken, en alterkande af sort porcelæn fra Bing & Grøndahl og en syvstage. En messehagel er o. 1925 anskaffet fra Dansk Paramenthandel, en dåbskande 1931 fra R. A. Christophersen, Odense, og en oblatæske 1932 fra Cohr, Fredericia. Et altertæppe er 1966 fremstillet lokalt efter udkast af Margrethe Drejer, København. Kirkeskibet er ophængt 1971. Orglet fra 1996 er bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa.

Farvesætning og istandsættelser. Hovedinventarstykkerne står med broget staffering med udbredt forgyldning, mens det yngre stoleværk er perlegråt med kulørte detaljer afstemt efter hovedstykkerne. Farvesætningen er fra 1929 og skyldes Johannes Klokke, Kerteminde, med bistand fra broren Carl Adolph Klokke. For stolestaderne stod dog malermester Winther, Dalby.⁵⁷

Kirkens regnskabsbog optegner i 1630'erne tre større udbetalinger til sognepræsten til 'kirkens bygnings behov', 260 mark både 1632 og næstfølgende regnskabsår, mens han 1636 fik 400 mark.²⁰ Udgiftposterne er ikke specificeret, men det foreslås ndf., at de første to kunne gælde altertavlens anskaffelse. 1702 anførtes, at kirken var blevet renoveret ind- og udvendig fire år tidligere, og at kirkeejeren havde skænket nye og kostelige 'ornamenter' til alteret (jf. ↑alterklæde ndf.).¹⁴ Atter 1764 blev kirken 'renoveret'.⁵⁸ Efter 'en betydelig hovedreparation' var den 1813 'i fuldkom-

Fig. 20. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church interior looking east.*

men god stand'.³¹ Inventaret stod 1908 i en perlegrå bundfarve, nogle stykker helt overmalet med denne.⁵⁹ Efter overgangen til selveje 1926 gennemgik kirken en omfattende istandsættelse. Tårnrummet, der havde tjent som begravelse for kirkepatronerne på Scheelenborg, indrettedes 1926–27 til ny hovedindgang, og kisterne nedsattes på den nye assistenskirkegård. 1929 blev alt træinventar som nævnt ovf. nymalet.

Det murede *alterbord* er nu utilgængeligt, men har angiveligt en grundplan på 167×79 cm og en højde på 98 cm.⁵⁰ Afstanden til østvæggen blev 1903 øget fra ca. 50 til ca. 65 cm.⁴¹ Det omgives på alle sider af et nyere *alterbordspanel*, 195×80 cm, 99 cm højt, hvoraf tre sider er beklædt med et nyt *alterklæde* (jf. fig. 20) af rødt plys med guld-kors og -kant.

†*Alterbordsforside*, o. 1575–1600(?), 168×96 cm (uden et oprindeligt fodstykke), et fyldingspanel af fem egebrædder i en syv cm bred ramme med skråkantprofil. Der fandtes 1908 rester af granatæblemønster inden for rudeagtigt net (sml. Møsing, s. 4616) malet på kridtgrund med gul farve på rød bund; rammen var rød.⁵⁹

†*Alterklæder*. 1) Et 'gammelt' alterklæde var endnu i behold efter Karl Gustav-krigene 1657–60.¹⁴ 2) Anskaffet 1700, var 1842 falmet og 'søndret'.²⁷ 3) 1858, af fløjl.²⁷ 4) 1884, rødt fløjl med guld-kors.⁴²

Alterdug, nyere, med broderet korsmotiv. En hvid †*alterdug* havde 1849 en bort af grønne frynser, hvilket kirkesynet ikke fandt passende.²⁷

To †*sidealterborde* (jf. fig. 54) i skibet ved triumfvæggen blev 1589 beordret nedbrudt af biskop Jacob Madsen.²⁴

Altertavle (fig. 21–25), 1633, i senrenæssancestil, fra samme værksted som den et år ældre altertavle i Stubberup (s. 4757). Den fremstår angiveligt i sin oprindelige, brogede farveholdning genskabt 1929.

Tavlen er opbygget med postament, stor- og topstykke samt stor- og småvinger. Senrenæssancestilens opbrud i de arkitektoniske elementer ses navnlig i storstykket, hvor søjler og pilastre er forladt til fordel for frifigurer af Moses (tv.) og Aron. Begge står frontalt på fodstykker med akan-

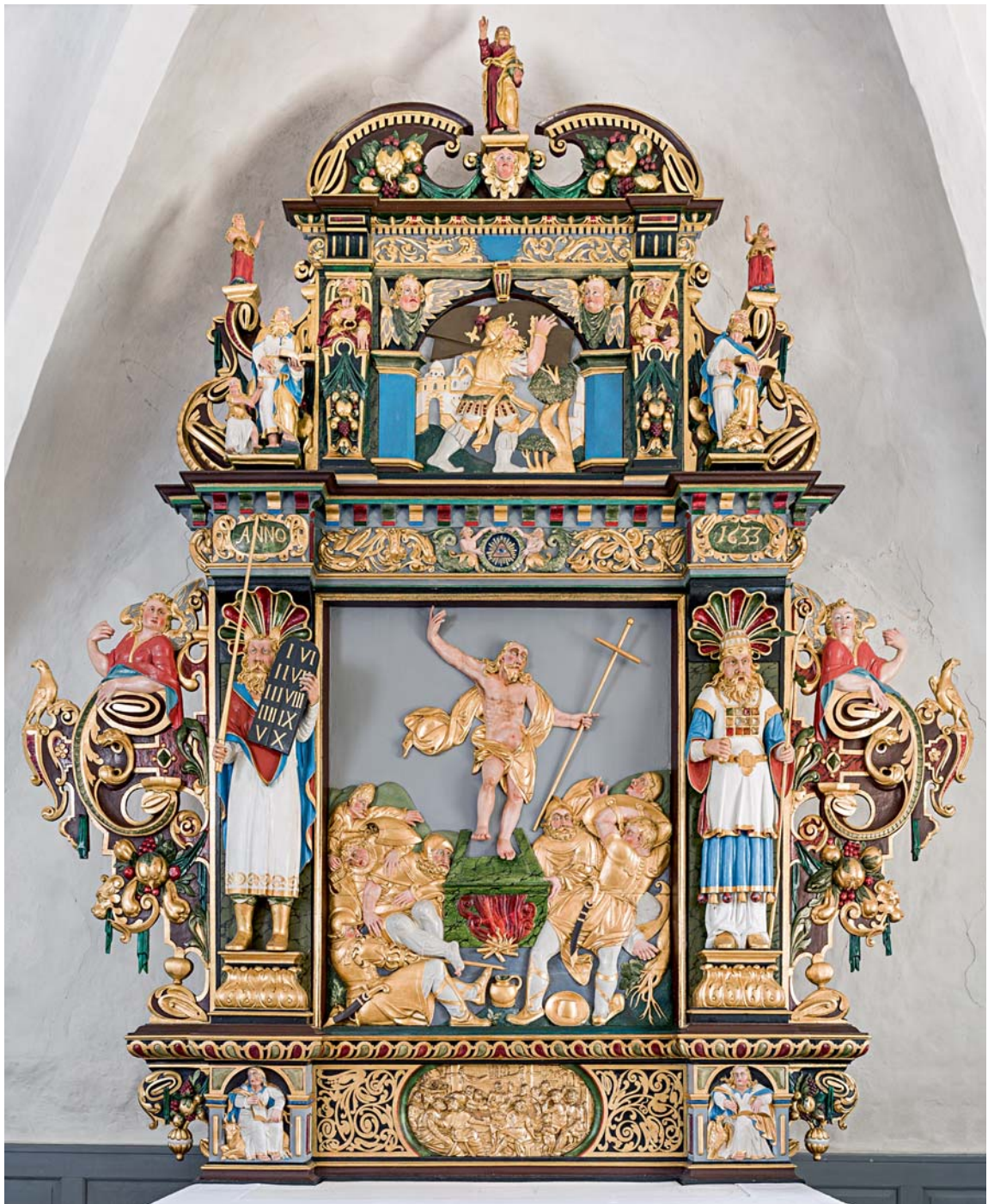

Fig. 21. Altertavle, 1633 (s. 4683). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Altarpiece, 1633.*

tusbladskeder, Moses med lovens tavler og stav, Aron med røgelseskar og stav. De står foran glatte rammestykker, der øverst har baldakinlignende

udkrøgning med muslingeskal. Det let højrekantulære storfelt viser Opstandelsen i højt relief, formentlig inspireret af nederlandsk grafik efter

Fig. 22. Soldat, detalje af altertavle 1633 (s. 4684-85, jf. fig. 21). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Soldier, detail of altarpiece, 1633 (cf. fig. 21).*

Maerten de Vos: Kristus står på en sarkofag, der ses i længderetningen. Han er vist i bevægelse, idet venstre fod hviler på låget, og højre ben er løftet. Blikket er himmelvendt; venstre hånd holder om en korsstav, højre er løftet med tommel-, lange- og ringfinger samlet. Kroppen er muskuløs, med knoppede ribben og rund mave. Ligklædet flager bag om ryggen. Omkring ham vågner syv soldater, der har sovet ved et bål, i forfærdelse (fig. 22). En af dem er allerede på benene og værger for sig, mens de andre endnu ligger eller sidder ned. I storfrisens reliefskårne akantus fremholder en havmand og en havfrue en krans (med et malet Guds øje). Herover løber en konsolfrise. Kartoucher på friseFREMSpringene daterer tavlen med reliefskårne versaler: »Anno 1633«.

Storvingerne er udformet som rulle- og beslagværkskartoucher med frugtphæng, profilvendte løvemasker og flige skåret som skællagt akantusslyng; foroven er ørneltigende fugle samt busten af en engel stående i kontrapost.

Frifigurer af evangelisterne Mattæus (tv.) og Markus med deres symbolvæsener flankerer topstykket, der indrammes af mandlige hermer med frugtphæng på skafterne og attributterne nøgle og sværd, der identificerer dem som Peter (tv.) og Paulus. Topfeltets arkade med glatte pilastre og kerubhoveder i sviklerne indrammer et relief af Samson, der bærer Gazas porte på sine skuldre (fig. 23), jf. Dom. 16,3, en gammeltestamentlig, typologisk parallel til Opstandelsen. Det er skåret med forlæg i træsnit af Virgil Solis, bl.a. brugt i Frederik II's bibel 1589.⁶⁰ Topfrisen med akantusslyng og æggestav har (fornye) fremspring med triglyfer; et centralt placeret kerubhoved mangler nu. Topvingerne er kartoucher med frugtphæng og løber foroven ud i konsoller, der bærer små kvindefigurer.

Den brudte topgavl er frugtprydet og kronet af en figur af Kristus som verdens frelser, stående på en konsol med kerubhoved; han løfter højre hånd til velsignelse og holder verdenskuglen i venstre.

Fig. 23. Samson med Gazas porte, detalje af altertavle 1633 (s. 4685, jf. fig. 21). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Samson at the Gates of Gaza, detail of altarpiece, 1633 (cf. fig. 21).*

Postamentfeltets bredovale relief af Nadveren (fig. 24) viser Jesus og disciplene siddende omkring bordet, hvortil tjenere iler med mad og drikke. Relieffet har forlæg i et kobberstik af Crispijn van de Passe I efter Joos van Winghe,⁶¹ hvis højoval komposition er tilpasset postamentets bredformat. Til yderligere forskel er Judas fremhævet med sin pengepose yderst th. Relieffet indrammes af akantusslyng i fladsnit. Fremspringene viser høje relieffer af evangelisterne Lukas (tv.) og Johannes siddende med deres symbolvæsener under arkader. Kronlisten har pærestav, de små postamentvinger frugtophæng, akantusvolut og hængeknop.

Den brogede og rigt forgyldte staffering med lasur og marmorering er udført 1929 af Carl Adolph og Johannes Klokke, Kerteminde, med udgangspunkt i forudgående farveundersøgelser og med den hensigt at genskabe den ældste staffering (jf. fig. 25).⁶²

Tavlen er udført af samme værksted som den kun et år ældre altertavle i annekskirken Stubberup (s. 4757).⁶³ Dens tilblivelse afspejles måske i kirkens regnskaber, hvor sognepræsten 1632 fik udbetalt 260 mark til 'kirkens bygnings behov', muligvis et forskud til billedskæreren, idet et identisk beløb udlagt til sognepræsten i det følgende regnskabsår tilsvarende kunne gælde den sidste rate af betalingen.²⁰ Det forlød 1805, at tavlen trængte til reparation.²⁷ 1840 var enkelte ornamenter faldet af og skulle fæstnes, mens afskallede pletter skulle males.²⁷ Tavlen blev malet og forgyldt 1841,²⁷ hvilket årstal endnu 1908 var at læse på nordsiden af postamentet sammen med et mærke for malerlavet og en signatur for maleren Hinrichsen Gluud.⁶⁴ Farveholdningen var hvid med gråtonede og forgyldte detaljer. Menighedsrådet fremsatte 1907 ønske om at få tavlen restaureret ved bidrag fra staten,³² i hvilken forbindelse museumsinspektør Chr. Axel Jensen foretog en

besigtigelse og en præliminær, farvearkæologisk undersøgelse.⁶⁵ Da kirketiendeejeren vægrede sig ved sin del af udgiften, udskød Kirkeministeriet spørgsmålet om istandsættelse til efter kirkens overgang til selveje.⁵⁰ 1929 gennemgik tavlen en istandsættelse, hvis sigte først og fremmest var at genskabe den oprindelige farveholdning.⁶⁶ Arbejdet blev som nævnt udført af brødrene Carl Adolph og Johannes Klokke, Kerteminde,³² der har påført tavlen et farveudtryk, der med konservator Mogens Larsens ord er 'karakteristisk for Klokke-familiens arbejder i flere af Hindsholms kirker'.⁶⁷ Der ses nogle få ændringer i forhold til de farvearkæologiske resultater (fig. 25).⁶⁸ Det er uvist, om der endnu er bevaret ældre/oprindelige farver under stafferingen fra 1929,⁶⁹ da i det mindste topvingerne blev helt afrenset mellem farveundersøgelser og nystaffering.⁵⁰ Den seneste, lettere istandsættelse 1987 var af konserverende art.⁷⁰

Den middelalderlige *†højaltertavle* viste i midten kirkens værnehelgen Peter, formentlig flankeret af Paulus og Andreas, som Jacob Madsen

1589 nævnte ved navn blandt andre antagelig underordnede helgenfigurer.⁷¹

To *†sidealtertavler* stod endnu foran triumfvæggen 1589, da Jacob Madsen beordrede dem fjernet (jf. *†sidealterborde* samt s. 4683 og fig. 54). Deres ikonografi kendes ikke.²⁴

Altersølvet (fig. 26) omfatter en kalk udført 1840²⁷ af Peter Petersen, Odense, og en disk fra anden halvdel af 1800-tallet, anskaffet fra en af førnævntes elever, Laurids Grønlund i Odense.

Den 19 cm høje *kalk* har drevet bladværksudsmykning på den cirkulære fod og omkring cylinderskaffet. En kraftig vulst formidler overgangen til det pokalformede bæger, der har riller og derover medaljon med Brockdorff-våben. På standkanten ses to ens stempler for guldsmeden (*Bøje* nr. 4267), under foden sikkerhedsgraving med kursivskrift.

Dysken, tværmål 13 cm, har glat fane og under denne stempler for guldsmeden (*Bøje* nr. 4302) og Odense (*Bøje* nr. 4054); desuden sikkerhedsgraving som kalken.

Fig. 24. Nadveren, detalje af altertavle 1633 (s. 4686, jf. fig. 21). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Last Supper, detail of altarpiece, 1633 (cf. fig. 21).*

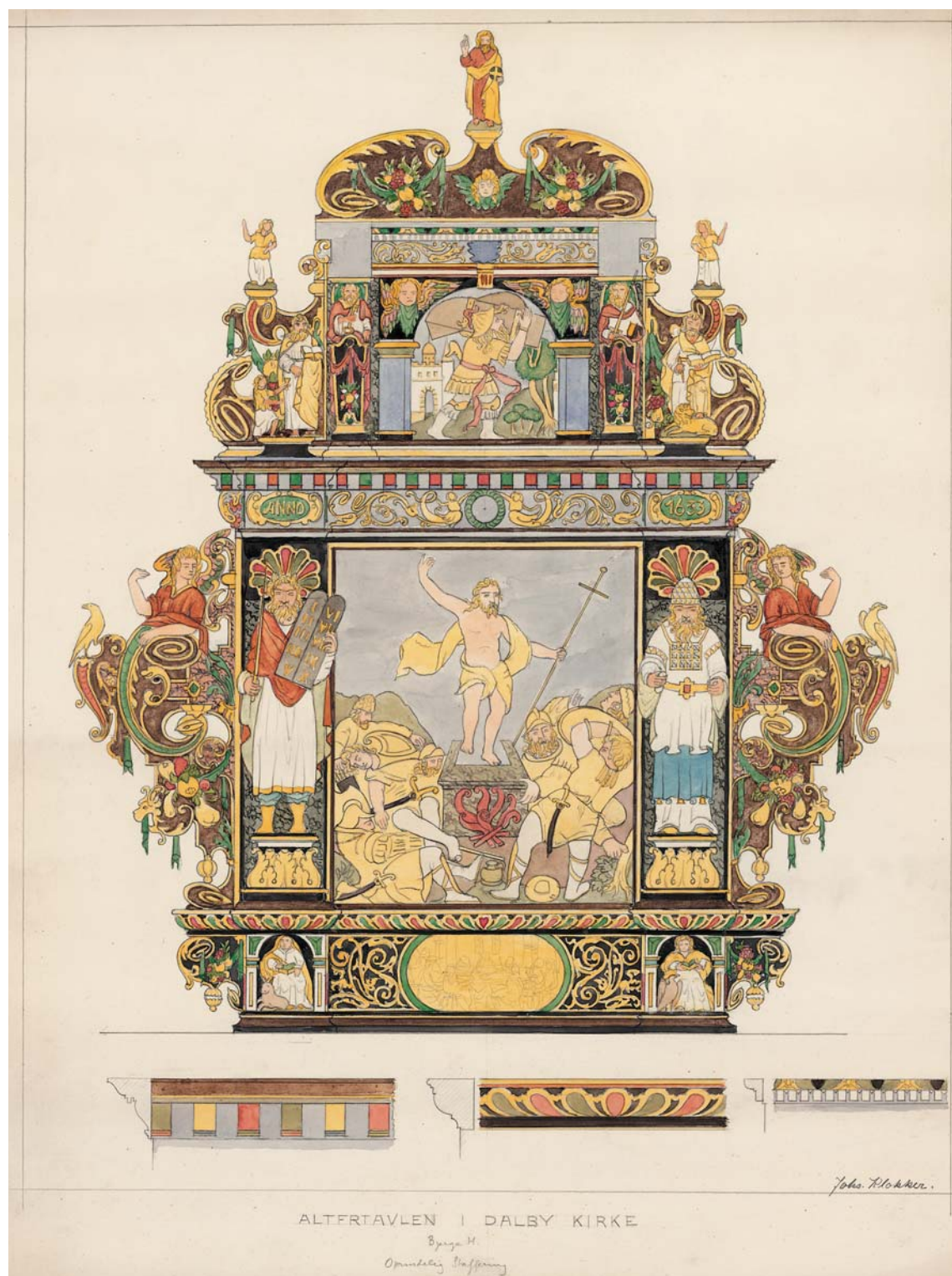

Fig. 25. Altertavlen med rekonstruktion af oprindelig staffering (s. 4686 jf. fig. 21). Tegning ved Johannes Klokken 1929 i NM. – Altarpiece with reconstruction of original polychroming (cf. fig. 21).

Fig. 26. Altersættet (s. 4687), bestående af kalk, 1840, fra Peter Petersen, Odense, og lidt yngre disk fra Laurids Grønlund, Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Altar set consisting of chalice, 1840, from Peter Petersen, Odense, and slightly younger paten from Laurids Grønlund, Odense.*

Kirkens $\dagger$ altersæt var i behold efter Karl Gustav-krigene 1657–60.¹⁴ 1757 var disken ‘ganske skrøbelig’.²⁷ Kalken var 1840 for lille og blev udskiftet med den nuværende.²⁷

Oblatæske (fig. 29), 1932, fra Cohr, Fredericia. Cylinderæsken, tværmål 9,5 cm, 4,5 cm høj, har graveret hjulkors på låget samt stempler for sølvvarefabrikken, gardejn C. F. Heise og Københavnsmærke »(19)32« under bund og låg.

En $\dagger$ oblatæske anskaffedes måske 1840, da der manglede en ‘anstændig oblatæske’,²⁷ i så fald tænkeligt fra Peter Petersen, Odense (jf. alterkalk). Den var 1932 i stykker.³²

Alterkande, o. 1900, fra Bing & Grøndahl, af sort porcelæn med guld Kors, 31 cm høj.

**Alterkande*, efter 1803, af tin, anskaffet 1845.²⁷ Den 29 cm høje kande bærer uidentificeret mesterstempel »PHL 1803« ligesom sidestykkerne i Mesinge og Stubberup (jf. s. 4762 fig. 42). De er alle tre anskaffet, efter at manglen på ‘kummer’ til vinen var blevet påpeget i flere år, og kirkeejeren

havde anket en dom om manglende udbedring af synsudsatte mangler til Højesteret.³¹ Nu i Østfyns Museer, Kerteminde.⁷²

En $\dagger$ vinskummeske af uædelt metal fandtes 1905.³²

Sygesæt (fig. 27), 1882,⁴² anskaffet fra H. C. L. E. Christiansen i Odense. Den 12 cm høje kalk har cirkulær fod, cylinderskaft med vulst og halvkugleformet bæger. Under foden ses tre stempler for guldsmeden (*Bøje* nr. 4324 og 4326). Disken, 7 cm i tværmål, har glat fane og samme stempler som kalken. En oblatæske af pap er kommet til senere.⁷³ Tilhørende kisteformet, skindbetrukket Futteral.

Alterstager (fig. 28), o. 1550–75, hhv. 30,5 cm og 32 cm høje. Stagerne har hvælvet fod med talrige, profilerede afsæt, cylinderskaft med to afrundede skaftringe samt halvkugleformet lyseskål. Stagerne er overalt prydet med ciselerede riller. Det er formentlig disse stager, som biskop Jacob Madsen roste 1589: ‘to smukke messingstager på

Fig. 27. Sygesæt, 1882 (s. 4689), anskaffet fra H. C. L. E. Christiansen, Odense. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Communion set for the sick, 1882, procured from H. C. L. E. Christiansen, Odense.*

alteret'.²⁴ Stagerne har været indrettet til elektrisk lys.⁷⁴

Syvstage, o. 1900, 51 cm høj, med ottekantet fod i to afsæt, facetteret skaft og arme samt spinkle lysepiber. Tidligst omtalt 1917.³²

Messehagel, anskaffet o. 1925 fra Dansk Paramenthandel, skjoldformet, af rødt fløjel med guld-kors.

1589 fandtes smukke *†messeklæder*.²⁴ En *†messehagel* behøvede 1757 reparation.²⁷ En (yngre?) *†messehagel* var 1822 falmet og fandtes 1834 kasseret; en ny anskaffedes antagelig få år senere.²⁷ 1909 fremsatte menighedsrådet forud for kirkesynet ønske om en ny messehagel.³²

†Bøger. Biskop Jacob Madsen bemærkede 1589, at 'alle bøger' (dvs. de foreskrevne) fandtes ved kirken,²⁴ mens han i en anden notits fra samme år specificerede, at der var et passionale, kirkeordnansen samt Luthers lille katekismus.⁷⁵ 1616 anskaffedes den lille katekismus på ny for otte skilling, og samtidig købte man et graduale for 8½ mark, et manuale for to mark fire skilling og et passionale for 24 skilling.²⁰ 1651 erhvervede kirken en Christian IV's bibel 'in quarto', dvs. Hans Svanings bibel fra 1647.²⁰ Det var måske denne bog, der 1846 trængte til istandsættelse.²⁷ En ny alterbog behøvedes 1882.⁴²

Altertæppe (jf. fig. 12), 1966, fremstillet som korsstingsbroderi af kvinder i sognet efter udkast af Margrethe Drejer, København.³² På en beige bundfarve er rosetter i hvidt, blå og sort, en stor

Fig. 28. Alterstager, o. 1550-75 (s. 4689). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Altar candlesticks, c. 1550-75.*

roset i midten har tre fisk omkring Jesusmonogram. Desuden datering.

Alterskranke (jf. fig. 12), o. 1900, med fladbuet grundplan og slanke, drejede balustre. Den fremstår i blank eg.

En †*alterskranke* havde 1812 kun knæfald og intet rækværk.²⁷

Døbefont (jf. fig. 12), 1882,⁴² af to stykker svagt rødlig granit, 82 cm høj. Den halvkugleformede kumme, 60 cm i tværmål, står på en høj, kubisk sokkel, hvis udkragende fod- og topled har skråkantprofil. Placeret i nordøsthjørnet af skibets østfag.

Kirkens romanske ★*døbefont* blev fjernet før 1838²⁷ og stod på gården Birkebjerg,⁷⁶ indtil den 1898 overførtes til byens valgmenighedskirke, hvor den endnu findes (s. 4725). Da der 1838 ingen døbefont fandtes, opsatte sognepræst Søren Hillerup Jørgensen foden til et bord, der ved dåbshandlinger kunne tjene som stativ for dåbsfadet.²⁷

Dåbsfad (fig. 30), et drevet og punslet Nürnbergerarbejde fra 1500-tallet, tværmål 68 cm. I bunden ses Bebudelsen omkranset af en remse på syv majuskler, gentaget fem gange.⁷⁷ Heromkring løber hjort og hund mellem egetræer, kantet af

Fig. 30. Dåbsfad, et Nürnbergerarbejde fra 1500-tallet (s. 4691). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Baptismal dish, Nuremberg work from the 1500s.*

fiskeblæreornamenter. Fanen gentager hjort og hund-frisen mellem to borter af hhv. vifte- og liljeornament (inderst) og fiskeblærer. Fadet er tidligst omtalt i kirken 1755.³⁸

Dåbskande (fig. 29), udført af R. A. Christophersen, Odense, og skænket 9. sept. 1931 af Frederikke og Frederik Nielsen, Skovlundegaard. Den 37 cm høje kande har pæreformet korpus med Kristusmonogram og omløbende versalindskrift efter Mark. 10,14; endvidere kuppellåg med korsformet knop. Foden bærer giverindskrift med graveret skriveskrift: »Skænket Dalby Kirke d. 9.9. 1931 af Frederikke og Frederik Nielsen Skovlundegaard«. På undersiden stempler for sølvsmeden og guardejn C. F. Heise samt Københavnsmærke »(19)31«.

†*Dåbskande*, omtalt 1925, da menighedsrådet ønskede den udskiftet med en, der skulle være tre gange så rummelig.³²

Fig. 29. Oblatæske, 1932 (s. 4689), fra Cohr, Fredericia, og dåbskande (s. 4691), fra R. A. Christophersen, Odense, skænket 1931 af Frederikke og Frederik Nielsen, Skovlundegaard. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wafel box, 1932, from Cohr, Fredericia, and baptismal jug from R. A. Christophersen, Odense, donated in 1931 by Frederikke and Frederik Nielsen, Skovlundegaard.*

Fig. 31. Korbuekrucifiks, o. 1500 (s. 4692). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Chancel arch crucifix, c. 1500.*

Korbuekrucifiks (fig. 31), o. 1500. Jesus hænger roligt i strakte, næsten vandrette arme med halvlukkede hænder. Hovedet er faldet mod højre skulder, mund og øjne er lukkede. Fuldskægget er tæt og skåret i lokker, ligesom det lange hår. Tornekronen er smal og turbanflettet. Brystkas-

sen er hvælvet og med sidevunde, taljen smal og mellemgulvet indtrukket. Det smalle lændeklæde er bundet med snip mellem lårene. Benene er let bøjede og fødderne fæstnede med én nagle, højre over venstre. Korstræet er stort og har glorieskive dannet af kvartcirkulære klodser omkring kors-

Fig. 32. Prædikestol o. 1580, med senere malerier (s. 4694). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Pulpit, c. 1580, with later paintings*

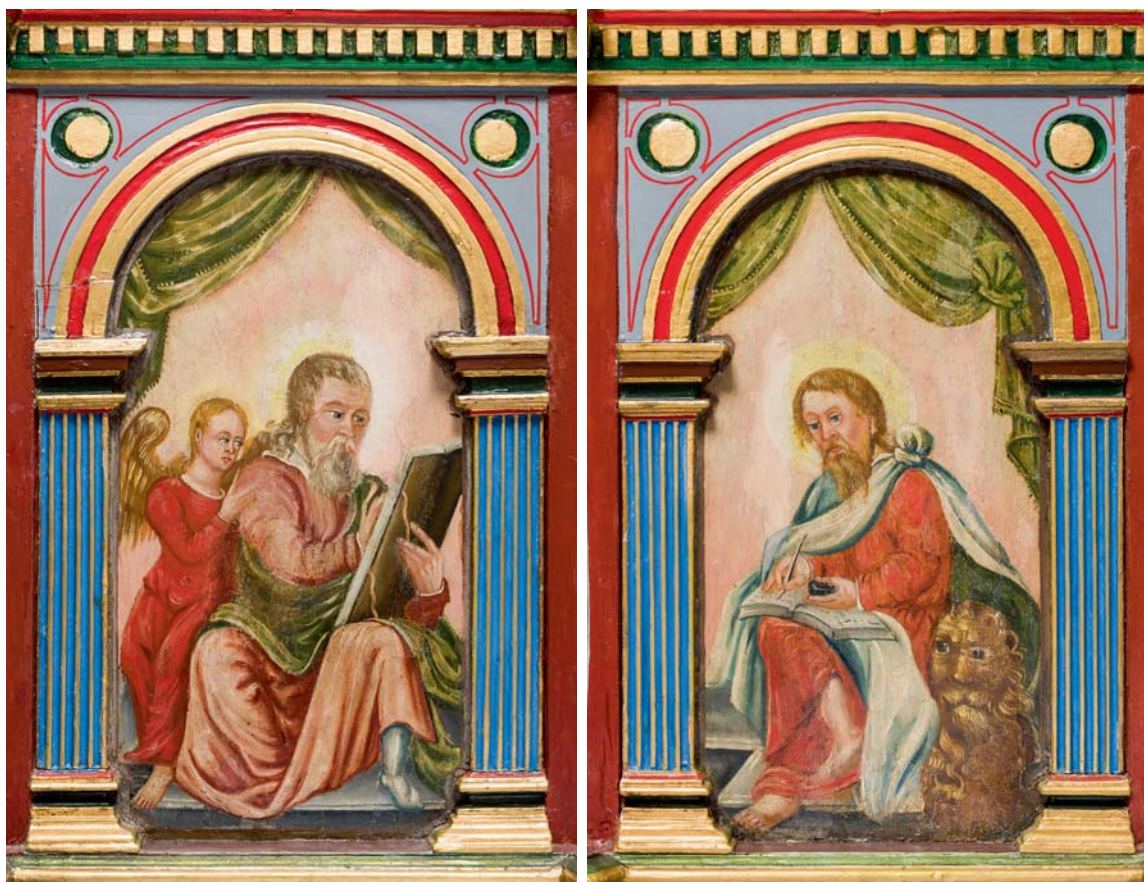

Fig. 33-34. Evangelisterne Mattæus og Markus. Malerier på prædikestolen, antageligt fra 1600-tallet (s. 4695 jf. fig. 32). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Evangelists Matthew and Mark. Paintings on the pulpit, presumably from the 1600s (cf. fig. 32).*

skæringen. De glatte korsarme har store, firpasformede endefelter med hulkelfprofil.

Stafferingen fra 1929 ved Johannes Klokker omfatter en varm, rødlig hudfarve med enkelte blodstænk, forgyldning på hår, skæg og lændeklæde samt laseret grønt på tornekrone. Korstræet er broget med grønt og rødt som hovedfarver og detaljer i forgyldning og blå, bl.a. i form af korsglorie. Endefelterne har forgyldte evangelistsymboler på rød bund med frakturbærende skriftbånd: Johannes (foroven), Markus (forneden), Lukas (tv.) og Mattæus (th.). Evangelistsymbolerne må helt igennem opfattes som Johannes Klokkers værk, om end inspireret af hans fund 1929 af ældre, malede evangelistsymboler i firpassene.⁵⁷

Krucifikset hang 1840 foran korbuens åbning, hvorfra man ønskede det fjernet, med henvisning

til at det vanskeliggjorde indkigget til alteret.²⁷ 1884 var det ophængt i skibets vestende og blev fundet 'overmalet', antagelig den monokrome perlegrå bemaling, som fandtes indtil 1929.⁴⁵ Krucifikset blev 1893 'restaureret' og ophængt på den 'oprindelige plads over korbuen'.⁴² Den seneste istandsættelse 1929 ved Johannes Klokker omfattede nystaffering i de nuværende farver, som maleren mente at have konstateret ved farveundersøgelser.⁵⁷ Ophængt over korbuen.

Prædikestol (fig. 32), o. 1580, bestående af en kurv med fire arkadefag samt en lydhimmel fra o. 1635. Stolen er opsat i skibets sydøsthjørne med underbygning og opgang fra 1929. Kurvens arkadefelter er nu glatte, men har angiveligt oprindeligt haft fladsnitsudsmykning. De glatprofilerede bueslag har perspektiviske oculi i sviklerne og

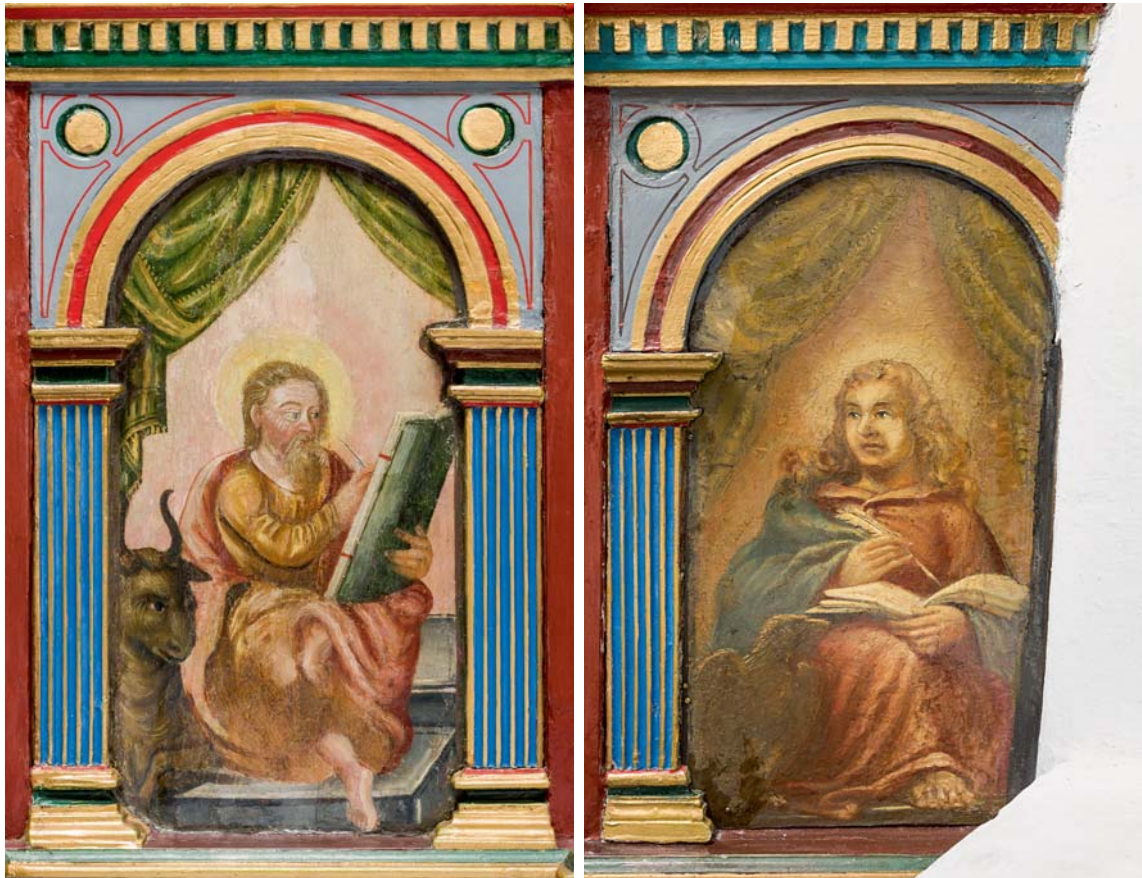

Fig. 35-36. Evangelisterne Lukas og Johannes. Malerier på prædikestolen, hhv. antageligt fra 1600-tallet og antageligt fra 1907 (s. 4695 jf. fig. 32). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Evangelists Luke and John. Paintings on the pulpit, presumably from the 1600s and presumably from 1907 (cf. fig. 32).*

bæres af kannelerede, toskanske pilastre. Fagene adskilles ved toskanske halvsøjler, der svulmer forneden, dog kraftigt indsnævrende ved tilslutningen til de slanke baseled. Både frise og postament har glatte, bredrektangulære fyldingsfelter og svagt knækkede fremspring med flade pyramidebosses. Arkitraven prydes af tandsnit, der gentages i maskinel forarbejdning på underbygningen fra 1929, der med højrektangulære fyldinger følger kurvens fagdeling. Fra samme år stammer også ligeløbsopgangen, hvis to panelfag imiterer kurvens.

Lydhimlen har syv sider. Dens frise prydes af akantusfladsnit og har dobbelte hjørnefremspring. Over den forkrøppede kronliste står topstykker i form af udskårne kartoucher med liljeblade omkring rosetter på spinkelt beslagværk.

Loftet inddeles i en ottekant omkring det kvadratiske, firdelte midtfelt, hvis kraftigere profilering tæller kugle- og perlestav. Herunder hænger Helligåndsdue.

Stolens brogede bemaling er fra 1929 og signeret på kurvens inderside af malerne C.A. Klokke og Johs. Klokke, Kerteminde. I arkadefelterne er ældre malerier af evangelisterne siddende med deres symbolvæsener, antagelig fra 1600-tallet.⁷⁸ Over fjerde fags beskadigede (†)maleri sidder dog et nyere maleri på papir, antagelig fra 1907.⁷⁹ Fra opgangen ses: Mattæus, Markus, Lukas og Johannes (fig. 33-36). Ledsagende indskrifter fra 1929 i postament- og frisefyldinger omfatter hhv. evangelisternes navne med forgyldte versaler på rød bund og skriftsteder fra deres respektive evangelier med forgyldt fraktur på sort bund:

Matt. 24,35, Mark. 7,37, Luk. 11,28, Joh. 1,14.⁸⁰ Opgangspanelets malerier (jf. fig. 32) fra 1929 ved Johannes Klokke efterligner stilmæssigt kurvens og viser Peter og Paulus med attributterne nøgle og sværd; navnene fremgår desuden af postamentfelterne.

Prædikestolen er en variant af en udbredt renessancetype fra tiden efter 1570, karakteriseret ved en enkel, arkitektonisk udformning og arkadefelter med perspektiviske oculi i sviklerne. Med sine særegne halv søjler og glatte profiler står den noget alene, idet den desuden savner de bladornamenter omkring bueslaget og akantusornamenter i frisen, der kendetegner – og har tilladt gruppering af – en række af tidens fynske prædikestole (jf. s. 4394). Det er dog muligt, at frise- og postamentfelterne har været udsat for en glathøvling, som det er tilfældet for arkadefelterne, der tilsyneladende oprindeligt har rummet beslagværk i fladsnit. 1959 konstaterede

konservator Mogens Larsen ved istandsættelse af figurmalerierne, at deres kridtgrund 'ligger meget ujævnt pga. ujævn afhøvling af de oprindelige snitværksprydelser'. I fjerde fag var det pga. det ældre (†)figurmaleris fragmentariske tilstand muligt at konstatere 'sort bund for beslagværk i fladsnit'.⁸¹ Om end den typemæssigt kunne være udført o. 1600,⁸² er der grund til at antage, at det er denne stol, som biskop Jacob Madsen 1589 betegner som 'smuk'.²⁴

Lydhimlen er tilføjet o. 1635, hvad der fremgår af akantusfladsnittets lighed med tilsvarende ornament på altertavlen fra 1633 (s. 4683) og dørflojen fra 1637 (s. 4698). Den må antages at skyldes samme værksted som altertavlen. Kurvens evangelistmalerier kan være udført ved samme lejlighed, om end en snæver datering ikke kan fastsættes. Prædikestolen trængte 1805 til reparation, dog først og fremmest dens gulv.²⁷ 1841 blev prædikestolen 'malet og forgyldt'.²⁷ I den forbindelse må man have repareret evangelistmalerierne ('den figurerede maling'), der var 'afslidte'.⁸³ Forud for denne istandsættelse blev en trappe beskrevet som 'ormstikken og ramponeret'.²⁷ 1887 opsattes en ny, der dog allerede blev kasseret året efter.⁸⁴ 1905 indstillede menighedsrådet forud for kirkesynet, at prædikestolen skulle 'restaureres'.³² To år senere anmodede rådet om, at 'få billedet af den fjerde evangelist sat på prædikestolen',³² hvad der næsten kun kan sigte til det ovennævnte maleri af Johannes på papir. Ved prædikestolens seneste istandsættelse 1929 stod snedkermester H. Hansen, Dalby, for snedkerarbejdet, først og fremmest opsætningen af en ny underbygning og trappe. Malerarbejdet blev udført af C. A. Klokke og Johannes Klokke, Kerteminde.³⁴ Det vides ikke, om der er bevaret ældre farvelag under rammeværkets bemaling fra 1929.⁶⁷ Evangelistmalerierne blev restaureret 1959 ved Mogens Larsen.⁸¹ Senere istandsættelser har været af konserverende art.⁵⁰

Prædikestolsbeklædning af rødt plys med gulfrynser. Stolen har haft lignende beklædning senest fra 1853.²⁷

Fig. 37. Degnestol, 1588 (s. 4698). Foto Arnold Mikelsen 2017. – *Parish clerk's chair, 1588.*

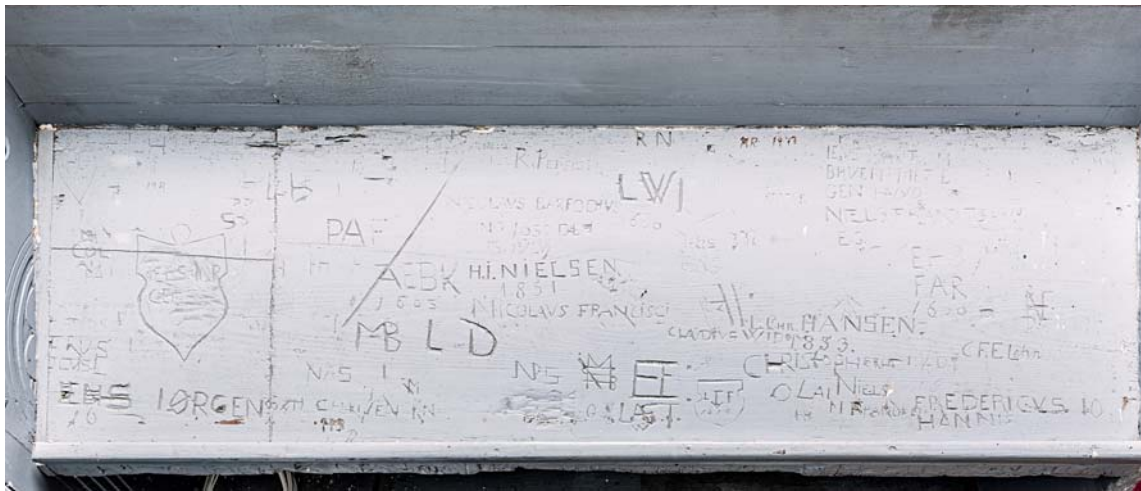

Fig. 38. Skråpult med graffiti, detalje af degnestol 1588 (s. 4698, jf. fig. 37). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Desk with graffiti, detail of parish clerk's chair, 1588 (cf. fig. 37).

Stolestaderne (jf. fig. 20), der er opstillet etapevis 1895–98, svarer helt til Mesinges (s. 4634), som fremhævedes som et forbillede ved et provstesyn.⁸⁵ De har smalle, glatte gavle med enkle gesimsled, armstøtter med svejftet udsavning og fyldingsryglæn. Bemalingen er lysegrå med få detaljer i grønt, rødt, blå og forgyldning.

†*Stolestader* omtales 1589 som 'nye'²⁴ og var formentlig opsat samtidig med præste- og degnestolene (ndf.). De var udført i omtrent samme stil, beskrevet af Sophus Müller 1884 som 'tarveligt renæssancesnitværk'.⁴⁵ Låger fandtes måske fra første færd, men omtales tidligst 1721.⁸⁶ Stolene behøvede 1805 reparation og blev malet 1830 og 1858.²⁷ Det blev 1874 anført som ønskeligt, at de smalle 'rygstød' blev udskiftet med fyldingsryglæn.⁴² Forud for stolens kassation udtalte arkitekt P. C. Monberg, at de hverken var 'magelige eller smukke, men på ingen måde brøstfældige'.²⁷

To ★(†)*herskabsstole* opsattes 1606, måske for Eskebjergs ejer Axel Brahe eller dennes tjenere. Herfra er bevaret fire gavle og en låge. De 149 cm høje gavle efterligner i store træk de lidt ældre præste- og degnestole (ndf.), men med grovere fladsnit. Gavlenes arkader har tungede bueslag båret af rombesmykkede pilastre med postament- og friseled. Herover muslingeskal og oculi samt topstykke med hhv. indskåret Jesusmonogram og datering »Anno 1606«. Lågen (124×49 cm) har

tilsvarende arkader og halvcirkulært topstykke med muslingeskal. Der er dækkende, hvid bemaling, antagelig fra 1800-tallet. De to stole havde 1840 ti jernopstandere med gardinstænger, som provstesynet fandt, burde fjernes, idet de var generende for indkigget til alteret.²⁷ De bevarede dele lå på præstegårdens loft indtil 1914, da de indleveredes til Nationalmuseet.⁸⁷

Den ovennævnte erstattede en ældre †*herskabsstol*, omtalt 1589, for 'lensmanden og fru',²⁴ dvs. Eskebjergs lensmand Erik Hardenberg til Matstrup og hustru Anne Rønnow. Stolen havde ifølge Jacob Madsen et sidestykke i Stubberup (jf. s. 4771).²⁴

Præste- og skriftestol, 1586, med udsmykning i fladsnit og karvskårne indskrifter. Samme snedker har lavet degnestolen (ndf.) foruden præste- og degnestole i Mesinge (s. 4635) og Stubberup (s. 4771). Den 148 cm høje sydgavl prydes af en høj og slank arkade med kannelerede pilastre, profilkapitæler samt muslingeskal i bueslaget og perspektiviske oculi i sviklerne. Herover indskåret datering »1586« og initialer i renæssanceskjold »FH«, antagelig for Frederich Heinrichsen på »Boffuerup«, kirkeværgen 1585–97.²⁰ Det løgformede topstykke med akantuspalmeter og snirkler har tandsnitsprydet afslutning; tilsvarende på den enkle nordgavl. Forpanelet har tre højrektangulære fyldinger udfyldt af arkader

svarende til gavlens, men lavere. I de tre friseelter læses versalindskrifter relateret til syndsforladelsen: 1) »iohani 20 iesvs sag til sine disiple hvilke i forlade sønder dem er di forla« (Joh. 20,23). 2) »2 corrinth 5 gvd hand oprete ordt iblant os om forligelsen« (2 Kor. 5,19). 3) »rom 1 christi evangelivm er en gvds kraft« (Rom. 1,16). Gesimsen har akantuspalmtebort mellem tandsnit og romber. Stolen er opstillet i korets nordøsthjørne, mod nordvæggen er et oprindeligt fyldingspanel. Der er skråpult. Bemalingen omfatter perlegråt med detaljer i blå, rødt, laseret grønt, sort og forgyldning. Biskop Jacob Madsen nævner stolen 1589, dog uden at tilføje en normativ vurdering som ved den helt tilsvarende stol i Mesinge (s. 4636).²⁴

Fig. 39. Pengeblok, 1840 (s. 4698). Foto Arnold Mikelsen 2017. – *Poor box*, 1840.

Degnestol (fig. 37), 1588, svarende til prærestolen udført af samme snedker, dog er forpanelet uden frise, men tilføjet den samme summariske akantusudsmykning på de lodrette rammestykker som ses i Stubberup (s. 4771). På den 150 cm høje gavl flankerer en skåret datering »1588« initialerne »FH« (jf. præste- og skriftestol) i et renæssanceskjold, der er vendt på hovedet. Den oprindelige skråpult har indridset degnegravfitti fra flere århundreder (fig. 38). Sydgavlen har indvendig Jesusmonogram over arkade og er givetvis vendt om ved nyopstillingen i korets sydøsthjørne, hvor der også findes yngre vægpanel. Samme bemaling som prærestolen. Stolen er nævnt af Jacob Madsen 1589.²⁴

Servante (jf. fig. 17), o. 1900, cylinder af blik, med låge og egetræsådring. Opbevares bag alteret.

Pengeblok (fig. 39), 1840,²⁷ af udhulet tømmer, 87 cm høj, med ét pengeindkast og overfaldslukke, der har låsetøj til tre nøgler. Tilsvarende blokke i Mesinge og Stubberup (s. 4637 og 4773). Bemalingen er som stolestadernes, dog uden grønt. En ældre *†pengeblok* var formentlig borttaget kort før 1840.²⁷

Pengetavle (jf. fig. 47), o. 1800, med ét rum, delvist kontursavede kanter og drejet skaft. Bemalet med dodenkop med forgyldning, indvendig med rødt.

Pengebøsser. 1) O. 1850, af sortlakeret blik, 23×21×4 cm, med stor tragt foroven og lukkebeslag til én hængelås. Gul antikvainskrift: »Til Indsamling«. 2-3) Nyere, af blankt træ.

Udvendige dørfløje (jf. fig. 16), dobbeltfløjede fyldingsdøre af eg fra 1977 efter tegning af Ebbe Lehn Petersen, i våbenhus og tårn.³²

Indvendige dørfløj (fig. 40), 1637, 186×108 cm. Fløjen er udsmykket med to dobbeltarkader hvis bueslag har bladtunger, beslagværkslignende æggestav samt perlestav, mens sviklerne har rulleværk og vinklaser. De bærende pilastre har ranke-slyng i fladsnit og profilkapitæler. I arkadefelterne rombefyldninger.

En rulleværkskartouche mellem dobbeltarkaderne daterer døren »Anno 1637«. Fløjen er monteret på en lidt større (201×124 cm), antagelig nyere revledør, med håndtag og lås fra 1800-tallet.²⁷ Den brogede bemaling følger det

øvrige inventar, idet dodenkep og grønt (herunder også laseret) fylder mere.

†*Dørføj*. Udvendig ophængtes 1875⁴² en dobbeltfløjet fyldingsdør af fyrretræ med spidsbuede fyldinger.⁸⁸ Den blev anskaffet, da man ændrede døren fra at åbne indad til at åbne udad.⁴²

Orgel (jf. fig. 46), 1996, med ti stemmer og en transmission, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Hoved-

værk (C-g³): Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Kobbelfløjte 4', Rauschquint 2' + 1 1/3'. Svelleværk (C-g³): Gedakt 8', Rørfløjte 4', Sesquialtera 2 kor, Fløjteprincipal 2'. Pedal (C-f¹): Subbas 16', Rørfløjte 8' (Tr). Koblinger: HV+SV, P+HV, P+SV. Orglet er opstillet i nordsiden af skibets vestre fag med sydvendt facade med fire rundbuede felter og bemaling med hvidt og lysegråt. Orgelhuset, tegnet af Ebbe Lehn Petersen,⁵⁰ er opbygget med

Fig. 40. Indvendig dørføj, 1637 (s. 4698). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Inside door wing, 1637.*

Fig. 41. Kirkeskib, »Norske Løve«, bygget 1971 af Emil Nielsen, Kragelund (s. 4700). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Church ship, "Norske Løve", built in 1971 by Emil Nielsen, Kragelund.

hovedværk (øverst) og svelleværk i den østre side samt pedal (placeret bag piber til den dybeste oktav af hovedværkets Principal 8') i den vestre side. Spillebordet er anbragt i orgelhusets østre gav. Til anskaffelsen af orglet modtog menighedsrådet en anonym donation på 1.000.000 kr.⁸⁹

★Orgel, bygget 1961 af Marcussen & Søn, med fire stemmer, ét manual og anhangspedal, afhængt 1998 til Odense Skt. Hans Kirke (s. 1394). Orglet var opstillet samme sted som det nuværende. Til anskaffelsen indsamlede menigheden først ca. 6.000 kr. og siden yderligere 3.000 kr. i frivillige bidrag.³²

†Harmonium (jf. fig. 19), omtalt o. 1920,³⁴ erstattet 1961 af det ovennævnte ★orgel.

Fire salmenummertavler (jf. fig. 20), antagelig fra 1929, til skydenumre i fem rækker, har tandsnitsprydet trekantgavl og bemaling som det øvrige inventar.⁹⁰ †Salmenummertavler fra o. 1900, til skydenumre i seks rækker, svarede til Mesinges (s. 4638).⁹¹

To †flysekroner er tidligst omtalt 1918.³² De havde to kranse med hhv. seks og fire arme.⁵⁰ Kasseret 1965.³² Væglampetter (jf. fig. 20), anskaffet 1975,⁵⁰ designet af Jørgen Stærmose.

Nyere lysetræ, af smedjærn, 106 cm højt.

Kirkeskib (fig. 41), 1971, »Norske Løve«, en model af det tremastede orlogsskib af dette navn fra 1764. Modellen er bygget af Tage Krake, Odense,³² skænket af gårdejer Emil Nielsen, Kragelund³² og ophængt i kirken 28. jan. 1971.⁹² Den har en løve som galionsfigur og Frederik V-monogram over agterendens fladbuede galeri. Bestykningen på 66 kanoner er fordelt på to kanondæk og fribordsdækket; der er desuden talrige dukkematroser. Skroget er hvidt i bunden og ellers egetræsådet med okkergult, udskæringerne har bronzeforgyltning. Ophængt mellem skibets 2. og 3. fag.

En †fane var skænket af De danske Vaabenbrødre på Hindsholm. Omtalt 1939.³²

En †ligbåre i våbenhuset omtales 1811.²⁷

Fig. 42. Klokke, støbt 1730 af Johan Barthold Holtzmann, København (s. 4701). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Bell, cast in 1730 by Johan Barthold Holtzmann, Copenhagen.*

Klokke (fig. 42), 1730, støbt af Johan Barthold Holtzmann, København, diameter 100 cm. Om halsen løber latinsk versalindskrift mellem to brede akantusborter: »Soli Deo Gloria Me fecit Iohan Barthold Holtzmann anno 1730 Hafniae« (Gud alene æren, Johan Barthold Holtzmann gjorde mig år 1730 i København). Den er op-hængt i en slyngbom midt i klokkestolen (s. 4680); begge antages at være jævngamle med klokken.⁵⁰ Der er automatisk ringning.

†*Klokker*. 1589 omtaltes kun en enkelt klokke i tårnet,²⁴ men 1601 skyldte kirken 115 mark til Odenserådmanden Niels Olufsen Bager⁹³ for en antagelig nyanskaffet klokke.²⁰ Samme år blev en lille klokke på ca. 300 kg afleveret ved klokkeskatten.⁹⁴ Den tilbageværende klokke blev omstøbt 1701 i København.⁹⁵ 1730 omstøbtes den atter, da kirken foruden den nuværende klokke anskaffede en anden, antagelig mindre klokke,⁵⁸ der er forsvundet før 1884.⁴⁵

GRAVMINDER

†*Epitafier*. 1) 1585, over sognepræst Peder Andersen (†1575), jf. †epitafium nr. 2. Det omtales 1746 som 'et lille epitafium'.⁹⁶ Det havde latinsk indskrift forfattet med elegiske distika af en af den afdødes sønner, Hans Pedersen Hindsholm (jf. †epitafium nr. 2). Den noget usikre sprogbrug bærer præg af, at forfatteren endnu blot var latinskoleelev.⁹⁷ Indskriften kendes i to uafhængige afskrifter fra 1706²² og 1746,⁹⁶ hvoraf den yngste følger her:

1585

Epitaphium Pii et Eruditi Viri D(omini) Petri Andreae, qvondam Pastoris Eccles(iæ) Dalbyensis et Stubbedrupensis A F(ilio) S(uo) I(ohanni) P(etræo) Consecratum.

O qvam foelici Genitor jam jure parentant
Post moestos cineres pignora chara tibi
Materno qvoniam tu sis postqvam editus alvo
Semper eras vigilans et puer et juvenis
Almipotente Deo concesso munere dextra
foelici fueras fortis in officio
Fortis in officio templorum gutture sacro
Horum vixisti coelica verba docens
Semina sacra Dei docuisti mitis egenis
Annos bis Septem non alimenta negans
Ergo Deus voluit te nunc præfigere templo
Coelesti fidum qvod sine fine coles
Gnat...
S...

Gravskrift over den fromme og lærde mand hr. Peder Andersen, tidligere præst i Dalby og Stubberup, opsat af hans søn Hans Pedersen.

Med hvilken glædelig ret ofrer dine kære børn ikke til dig efter din sørgelige død eftersom du efter at du var født af din moders skød, altid var opmærksom, både som dreng og som ung. Da du havde modtaget dit embede fra den mildt mægtige Gud af hans højre hånd, var du dygtig i dit lykkelige kald. Lykkelig i dit kald i kirkerne med din fromme hals, du levede som forkynnder af deres himmelske ord. Du forkyndte Guds hellige frø, mild mod de trængende. I to gange syv år nægtede du ikke nogen føde. Derfor har Gud nu besluttet at sætte dig i spidsen for de troendes himmelske tempel fordi du i uendelighed vil dyrke ... børn ...

Herunder fandtes den afdødes sammenskrevne initialer »PA« i en krans (tv.) og forkrænkelighedssymbolerne kranium med korslagte knogler over timeglas samt indskriften: »Hodie mihi cras tibi« (I dag mig, i morgen dig).²² Epitafiet, hvis placering i kirkerummet er ukendt, omtales ikke

i præsteindberetningen 1755 og var måske da forsvundet.⁹⁸

2) O. 1611, over Anna Knudsdatter, *o. 1521 i Heden, Sallinge Hrd. (Svendborg Amt), levede med fem ægtemænd og fik 11 børn med de tre første, †14. dec. 1611 i hendes halvfemsindstyvende år.⁹⁹ Første ægteskab 1537 med Anders Roed (†1552), sognepræst i Odense Vor Frue, andet ægteskab 1553 med hr. Frandtze (†1561), sognepræst i Dalby-Stubberup, tredje ægteskab 1561 med sidstnævntes efterfølger Peder Andersen (†1575), jf. †epitafium nr. 1, fjerde ægteskab 1576 med Søren Olufsen (†1588), degn i Dalby, og femte ægteskab 1589 med Hans Grønlund (†efter 1611). Sønnen Hans (Peder) Pedersen Hindsholm af tredje ægteskab har formentlig sat †epitafiet, hvis lange indskrift han havde signe-

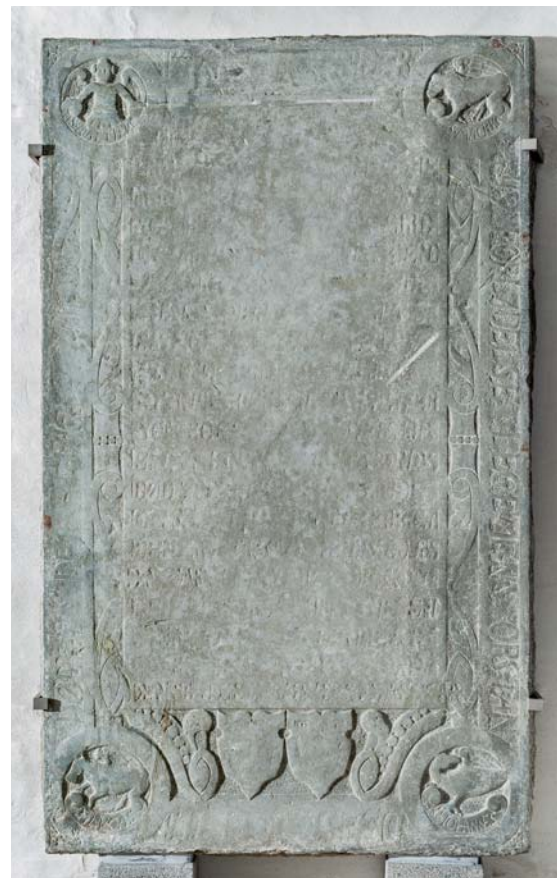

Fig. 43. Gravsten nr. 1, o. 1625, over ubekendt(e) (s. 4704). Foto Arnold Mikkelsen 2017. — Tombstone no. 1, c. 1625, of unknown deceased.

ret (jf. †epitafium nr. 1). Teksten, der detaljeret redegør for den afdødes levned og utvetydigt begræder hendes ægteskaber under præstestanden, afsluttes med et kommenterende latinsk ordsprog, efter den klassiske digter Ausonius.¹⁰⁰ Der kendes to afskrifter fra præsteindberetninger 1706²² og 1755³⁸ ved hhv. Mathias Thestrup og sønnen Schack Testrup. Indskriften gengives her efter den ældre afskrift, der modsat den yngre har ambitioner om at være bogstavret:

Grafschrifft over Erlig og Gudfrygtig Qvinde
Anne Knuds Daatter, Født udi Heden By i Saling=
Herret som Christeligen og Saligen hensof i Herren
Den 14 Decembr:

Anno 1611.

Jeg Ligger her i Herrens Fred
Og hviler mig Ved dette sted;
Verden schienchte mig Liden roe;
Der Jeg i Hende kom at boe.
Hun Var mig som en smidig Aal
Jeg drach af Hendis sure schaal
Og mig Vel fristet mange Gange,
Giorde mit Hierte Vee og bange -
Som du Vel Læser Kand betenche,
Hvor tit hun giorde mig til Enche;
At Lychen Var mig til og fraa,
Af guds Forsiun det s(k)eede saa:
1537 Min første Hosbond Var mig god
Een Lærder mand Hr. Anders Roed,
1552 I Otthense Var Proust og Prest
Og Hialp paa Fod Lutheri læst.
Tilsamen lefde Vi femten Aar,
Tre Børn Vor frugt af Herren Var.
Siden kom Jeg paa dette Land
1553 Og fich Hr. Frandtz, min Anden Mand,
Som Var en Præst til denne Tempel,
I Lærdom Lefnet got Eksempel.
I Otte Aar vi Lefde vel,
1561 Aflet 5 Børn, gud tog Hans Siæl.
Effter ham gaf gud mig igien
Dend tredie, en trofast Ven,
Her(r) Pr. Andersen med forstand,
Som Predichet Ved dend Hellig Aand
Guds ord i denne Kirch og stæd,
Beridde Vejen Til Salighed.
Jeg føde hannem Sønner tre,
Stor naade Lodt Gud os Betee;
Paa 14de Aar Vi holte huus,
1575 Saa gaf Gud ham det Evige Lius.
I disse trende Præsters Tid,
Da var Lychen mig god og blid
Saa kom Jeg ud af Præstegaard,
Tunge blef mig mine Vilchaar:
1576 Søren Olufson begierte mig,

I egteschab at lefue med sig,
Tre aar til 10 holt vi Boe,
Gud tog ham til hvile og Roe. 1588
1589 Hans Grønlund var min Sidste Mand,
Jeg lefved med paa dette Land,
Ret ofver 2 og tyfve Aar;
Sørgelig bar ieg mine graa haar.
Jeg bad om en Salig afsched
Fra denne Verdens uselhed,
At lefve hos Gudfader, Søn.
Min Gud og Herre undte mig Bøn,
Forløste mig fra ald min Pine
Og gaf da mig med alle Sine
udvalde Børn dend ævig glæde,
Der om vi altid daglig bede.
Min alder Var, Jeg Vil ej lyfve,
Fulde aar Halfemtsinds tyfve.
Salig er de, og bør stor Pris,
Deraf mit lefnit kand vorde Viis,
Og Kiende lychens ustadighed,
Gud schee sin Ære i Ævighed.

Amen

Til ære min Moder Jeg dette schref
med sine Hosbonder Kiære;
Naturlig Art mig dertil dref,
Som mig Guds Bud mon Lære.
Gud Naadelig miskunde sig
Ofver dem alle sammen
Og giøre deris Siæle rig
I Ævig glede Amen.
Si fortuna ridet, caveto
toll; si tonat, caveto mergi.

(Hvis skæbnen tilsmiler dig, så pas på med at blive opløftet, hvis den er imod, så pas på med at blive nedtrykt)

Hans Pedersøn Hins=
holm Sogen Præst til
Paarupper Sogn og Hospitalet
i Otthense.²²

Gravskriften er også behandlet under Gråbrødre Klosterkirke i Odense (s. 1566),¹⁰¹ hvor det korrekt betvivles, at teksten har tilknytning til et gravmonument i Gråbrødre Klosterkirke. Ifølge præsteindberetningen 1755 hang epitafiet i Dalby Kirke midt på skibets nordvæg.¹⁰² Det er senest forsvundet ved 1800-tallets midte.¹⁰³

3) 1670, over sognepræst Niels Clausen (Foss), †1640, opsat af svingersønnen Peder Christensen (Humble), sognepræst i Hesselager (jf. gravsten nr. 3). Ifølge præsteindberetningen 1755 havde 'det lille epitafium' følgende indskrift: »Anno 1670 Lod Hr. Peder Christensen Sogne Præst i

Hesselager, og Provst i Gudme Herredt opsette denne Tafle over sin K: Huustrues Fader H: Niels Clausen som her i Dalby var Sogne Præst 42 Aar døde Anno 1640, og her under i Haabet Hviler«. ¹⁰⁴ Epitafiet, der var ophængt i koret, ³⁸ er senest omtalt i Danske Atlas. ⁵⁸

Gravsten. 1) (Fig. 43), o. 1625, over ubekendt(e). Grå kalksten, 184×111 cm, med skriftfelt i form af en højrektangulær rulleværkskartouche og herunder to udslidte bomærkeskjolde. Gravskriftens reliefversaler er udslidte, mens randskriftens indhold stammer fra den sidste del af den apostolske trosbekendelse: »... synder/nis forladelse legemens opstan/delse (og) efter/ døden det evige (liv)«. I hjørnemedaljonerne fremholder evangelisternes symbolvæsener navnebånd med indhuggede versaler, foroven: »S. Matthevs« (tv.) og »S. Markvs«, forneden »S. Lvcas« (tv.) og »S. Iohannes«; svikkelblade i hjørnerne. Stenen måt-

Fig. 44. Gravsten nr. 2, o. 1638, over Niels Persen †1638 (s. 4704). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 2, c. 1638, of Niels Persen †1638.*

te 1887 'anses for aldeles ulæselig'. ¹⁰⁵ Den var da opsat i våbenhuset, hvor den endnu findes, nordligst op ad vestvæggen.

2) (Fig. 44), o. 1638, over Niels Persen, *i Dalbygård, †(3?)0. (aug.?) 1638 i ..., ¹⁰⁶ bekostet af Peder Klemmedsen. Grå kalksten, 149×96,5 cm. Personalier er anført som randskrift med reliefversaler. Tilsvarende indskrift i midtfeltets øvre halvdel deles ved en vandret perlesnor med volutbøjler og meddeler opstandelseshåbet (foroven) og navnet på stenens bestiller (forneden). Herunder en stor kartouche med den afdødes bomærke og initialer »NP«. Hjørnemedaljonerne viser brystbilleder af evangelisternes symbolvæsener med navneskjolde (indhuggede versaler), foroven: Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes. Stenen henstod 1884 i våbenhuset. ⁴⁵ Den er nu opsat samme sted, sydligst op ad vestvæggen.

3) (Fig. 45), 1670, over sognepræst Niels Clavson (Foss), †1640, bekostet af svigersønnen Peder Christensøn (Humble), sognepræst i Hesselager (jf. †epitafium nr. 3). Rødlig kalksten, 84×52 cm, med indhuggede versaler i hele stenens bredde samt hjørnerosetter. Den henlå 1884 på kirkegården. ⁴⁵ Nu opsat i våbenhuset, midt for vestvæggen.

Flere *†murede begravelser* ('åbne begravelser under kirken') havde 1812 ikke været anvendt i 50 år. ³¹ En af disse var indrettet i koret af sognepræst Oluf Thestrup (†1673), der hvilede her ligesom sønnen, sognepræst Mathias Thestrup (†1722). ¹⁰⁷

†*Åben begravelse* i tårnrummet, indrettet o. 1700 af Schack Brockdorff til Scheelenborg (1652–1730). ³⁸ Begravelsen er tidligst omtalt 1755 som 'et lille begravelsessted, hvori friherskabernes lig skulle hensættes, indtil de kunne indsættes i deres rette tilkøbte hovedbegravelse i Skt. Knuds Kirke i Odense'. Ifølge samme beretning var det dog blevet ved intentionen, og begravelsen i Dalby havde antaget permanent karakter. ³⁸ Den omtalte begravelse i domkirken (Valkendorfs kapel) tilhørte fra 1677 Scheelenborgs ejer Frederik von Vittinghof (†1691) og senere svigersønnen Schack Brockdorff (s. 831). Mens sidstnævntes datter Friderica Eleonora Brockdorff 1688 blev begravet i domkirken, hvor kisten endnu står (s. 842), hensattes spædbarnet Henrietta Brockdorff 1697 i Dalby (jf. *kisteplade nr. 1) muligvis fra

første færd i den åbne begravelse. I begyndelsen af 1700-tallet afskærmedes begravelsen fra kirkerummet ved et gravgitter i form af en portal med billedskærerarbejde (ndf.). 1840 anførtes det ved kirkesynet som ønskeligt, at kisterne i begravelsen blev nedsat på kirkegården og tårnrummet frigjort til våbenhusfunktion.¹⁰⁸ Da det samtidig blev påpeget, at gravgitteret ('træsnitsskallerummet') var ramponeret, lod kirkeejeren samme år opmure en skillevæg uden døråbning bag gravgitterets dør, således at der ikke længere var adgang fra kirkerummet, mens gitteret desuden blev istandsat og malet.²⁷ Dermed mente kirkeejeren at have overholdt forordningen fra 1805 om forbud mod begravelse i kirkerummet.³¹ 1841 krævede Danske Kancelli muren fjernet og kisterne begravet på kirkegården.²⁷ Fire år senere bevilgede kancelliet

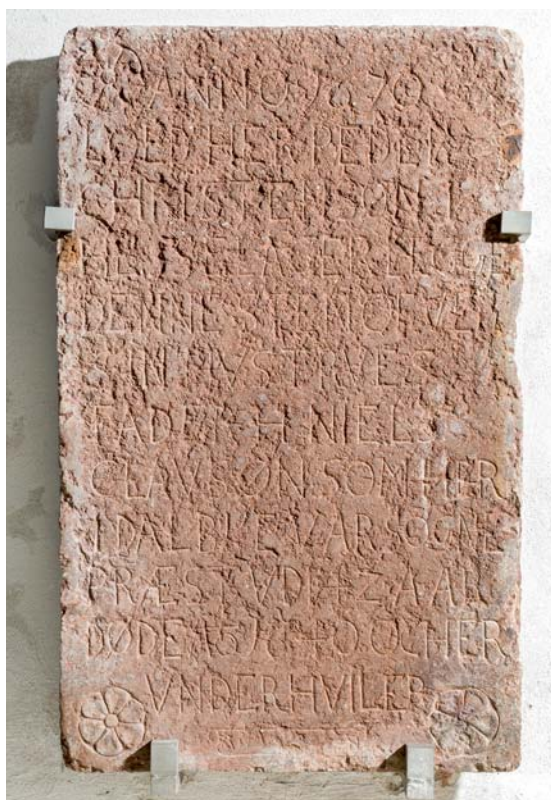

Fig. 45. Gravsten nr. 3, 1670, over sognepræst Niels Clausen Foss †1640, bekostet af svigersønnen Peder Christensen Humble, sognepræst i Hesselager (s. 4704). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 3, 1670, of incumbent Niels Clausen Foss †1640, funded by his son-in-law Peder Christensen Humble, parson in Hesselager.*

dog, at muren måtte blive stående 'indtil videre' under forudsætning af, at der ikke indsattes flere kister.²⁷ Ikke desto mindre må den sidste begravelse have fundet sted 1874 (jf. *kisteplade nr. 8). Ved overgangen til selveje 1926 sløjfedes begravelsen, der da rummede 19 kister (ti voksen- og ni barnekister), som blev genbegravet på den nyanlagte assistenskirkegård (s. 4667),¹⁰⁹ mens *kistepladerne (ndf.) blev indleveret til Nationalmuseet. Året efter gennembrød man skillevæggen fra 1840 for atter at gøre gravgitterets gamle³² dørføj funktionel. Samtidig istandsattes gravgitteret af snedkermester Jespersen, Kerteminde.⁵⁰

Gravgitter (fig. 47), o. 1700, med mindelser om Michael Tuischs akantusbarokke stil og måske udført af denne. Indgangspartiet og de to store felter med gennembrudt symmetrisk akantusudsmykning indrammes af korintiske pilastre, opstillet parvis og forskudt. Døren med dobbelte fyldingsfløje er fladbuet, svejft og knækket.¹¹⁰ Herover et lille kerubhoved og en balustrade med svulmende, godronerede midtled på de drejede balustre og guirlandesmykket midtfelt med svejfede sider. En kraftigt profileret segmentgavl med krydsede palmeblade bærer et stort topstykke med våbenopsats og flankeres af fjerprydede hjelme og kanoner på lavetter. Topstykkets våben for Schack Brockdorff holdes af griffe¹¹¹ og har martialske tilføjelser i form af kanonkugler, ild- og blankvåben samt tromme og faner, herunder Dannebrog. Den brogede staffering med marmorerede grønt og rødt samt forgyldning er fra 1929 og skyldes C. A. Klokke og Johannes Klokke, Kerteminde, der har signeret i nordsiden.

Begravelser: Henrietta Brockdorff 1696 (jf. *kisteplade nr. 1); en søster til Schack Brockdorff;¹¹² Mette Henriette Brockdorff 17... (jf. *kisteplade nr. 2); Charlotte Amalie Brockdorff (efter †1716);⁵⁸ Johanne Marie Brockdorff (†efter 1722);⁵⁸ Schack Brockdorff 1730;⁵⁸ Sophie Charlotte Vittinghof-Scheel 1732;⁵⁸ Augusta von Brockdorff (†o. 1739);⁵⁸ Frederik Schack Brockdorff 1755;⁵⁸ Sophia Brockdorff 1757 (jf. *kisteplade nr. 3); fire børn af Schack Brockdorff;¹¹³ Schack Brockdorff 1784 (jf. *kisteplade nr. 4); Charlotta Amalia Brockdorff født Lente-Adeler 1800 (jf. *kisteplade nr. 5); Conrad Lente-Adeler 1804 (jf. *kisteplade nr. 6); Charlotte Wilhelmine Sophie Emilie Juel-Brockdorff 1841 (jf. *kisteplade nr. 7); Sophie Frederikke Juel-Brockdorff født Stieglitz-Brockdorff 1874 (jf. *kisteplade nr. 8).

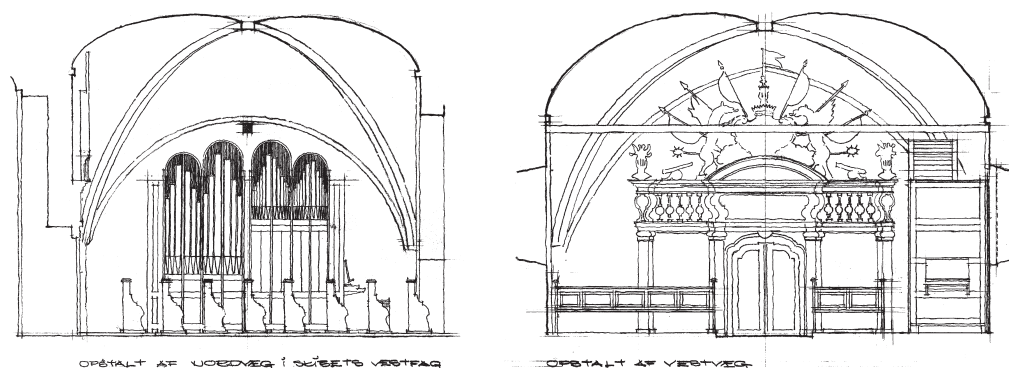

Fig. 46a-b. Snit af vestforlængelsen set mod nord og vest. 1:150. a. Orgel (s. 4699), 1996. b. Gravgitter (s. 4705, jf. fig. 47), begyndelsen af 1700-tallet. Målt og tegnet af Lehn Petersens Tegnestue 1995. – Sections of western extension looking north and west. a. Organ, 1996. b. Tomb railing (cf. fig. 47), beginning of 1700s.

Otte **kisteplader* med personalia fra ovennævnte *†*åbne begravelse er 1925 indleveret til Nationalmuseet sammen med en del løse **kistebeslag*, der ikke kan dateres snævert.¹¹⁴

1) 1696/97. Henrietta Broctorffin (Brockdorff), **4.* aug. 1696, *†*25. dec. 1696. Oval kisteplade af messingblik, 20,5×17 cm, med tysk gravskrift i graveret kursiv afsluttet af et vers: »Ich starb die nacht als Gott auf Erden ward geböhren/ Mein Je(s)us hat mich früh zu Seiner Braut erköhren/ Die Engele Haben Mir mein Brautbett/ Aufgemacht/ Hie schläfet Jesus braut und/ wünsche dir Ein gute Nacht« (Jeg døde den nat, da Gud blev født på jorden/ Min Jesus kaldte mig tidligt som sin brud/ Englene har redt min brudeseng/ Her sover Jesu brud og ønsker dig en god nat).¹¹⁵

2) (Fig. 48), 17... Frøken Mette Hanriette Brochdorf (Mette Henriette Brockdorff), **16* *□* *†*17 *□* i hendes alders *□* år. Højoval kisteplade af messingblik, 11×8,5 cm, med graveret kursivskrift. Kanten er ujævnt afklippet.¹¹⁶

3) (Fig. 49), 1757. Sophia Brochtorf (Brockdorff), **1697*, g.m. Friderich Brockdorff, *†*13. aug. 1757. Højoval kisteplade af bly, 40×30 cm, med korte, riflede tunger på kanten og hvælvet midtfelt, hvis graverede kursivindskrift afsluttes med Sl. 116,78.¹¹⁷

4) (Fig. 50), 1784. Scach (Schack) Brockdorff, **14.* juli 1724, g.m. Charlotte Amalia Lente-Adeler 1751 (jf. nr. 5), *†*21. jan. 1784. Højoval kisteplade af bly, 43×28 cm, hvælvet med graveret kursivskrift og fliget kant.¹¹⁸

5) 1800. Charlotta Amalia Brockdorff (Brockdorff) født Lente-Adeler, **15.* juli 1729, g.m. Schack Brockdorff 1751 (jf. nr. 4), *†*27. maj 1800.¹¹⁹ Højoval kisteplade af bly, 42,5×29 cm, let hvælvet med graveret kursivindskrift og guirlandeudsmykning langs kanten.¹²⁰

6) 1804. Generaløjtnant Conrad Lentte v(on) Adeler (Lente-Adeler), **14.* dec. 1732, *†*26. febr. 1804 i Odense. Kisteplade af bly, 45×29 cm, udformet som en skriftrulle. En højoval ramme med graveret kursivindskrift kronet af fjerprydet hjelm og faner, forneden Adeler-våben.¹²¹

7) 1841. Charlotte Wilhelmine Sophie Emilie Juul Brockdorff (Juel-Brockdorff født Stieglitz-Brockdorff), **7.* jan. 1816, *†*15. jan. 1841. Rektangulær kisteplade af messing, 39×26 cm, den øvre ende bøjet som en skriftrulle, graveret kursivskrift.¹²²

8) 1874. Sophie Frederikke v(on) Juel-Brockdorff født Stieglitz-Brockdorff, **1.* apr. 1790, *†*25. apr. 1874. Kisteplade af messingblik, 31×22,5 cm, udformet som skriftrulle med indgraveret kursivskrift.¹²³

**Kistebeslag og -udstyr.* 1) Kistebeslag af bly, 39×29 cm, bestående af to højoval medaljoner med indgraverede våbener for Brockdorff af Scheelenborg under fælles krone, forneden en guirlande.¹²⁴ 2) Kistebeslag af bly, 22×12 cm, af form som en friherrekron.¹²⁵ 3) Kartoucheformet kistebeslag af bly, 20×19 cm, med huller der antyder, at det har båret påsat udsmykning.¹²⁶ 4) Højovalt kistebeslag af messingblik, 12×9,5 cm, med våben for

Brockdorff af Scheelenborg.¹²⁷ 5) (Fig. 55), kiste-beslag i form af et krucifiks, af bly, 26×20 cm.¹²⁸ 6) 1841(?). Ovalt kistepladefragment af blik, 20×17 cm, med påsat silkeovertrukket papir med påsyede tørrede blomster og broderet dato, måske '19. apr. 1841',¹²⁹ i så fald antagelig fra Charlotte Wilhelmine Sophie Emilie Juel-Brockdorffs $\dagger$ kiste (jf. $\star$ kisteplade nr. 7). 7) En løvkrans af blik, 39×31 cm, med porcelænsroser.¹³⁰ 8) En sort fløjlspose med lærredsfor, 20×14 cm, med silkesløjfer.¹³¹

To ens $\star$ lyseskjolde fra 1900 over C(arl) Juel-Brockdorff, $\star$ 7. nov 1837, $\dagger$ 12. sept. 1900. De

ovale skjolde af blik, 41,5×24 cm, har malet indskrift og Juel-Brockdorffs våben. Indleveret til Nationalmuseet 1925.¹³²

Kirkegårdsmonument, 1865, over H. R. Pedersen, $\star$ 29. aug. 1798, $\dagger$ 25. dec. 1865, sat af enken. Personalie er anført med indhugget antikva på en fladbuget, hvid marmortavle, 20×16 cm, der er indfældet i en grå sandstensgrotte med vinranker, 39×33 cm. Et kronende kors mangler nu. I lapidarium ved kapellet.

Fire gravsteder (med nyere kirkegårdsmonu-
menter) hegnes endnu af støbejernshegn.

Fig. 47. Gravgitter for Brockdorffs $\dagger$ åbne begravelse, begyndelsen af 1700-tallet (s. 4705). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tomb railing for Brockdorffs' $\dagger$ open burial, beginning of 1700s.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. LAFyn. *Bispearkivet*. Bjerger Herreds breve 1553-1805 (*Bispeark*. Bjerger Herreds breve); Synsforretninger og andre indberetninger om kirker med uddrag af rgsk. 1631-1702 (*Bispeark*. Synsforretninger 1631-1702); Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark*. Synsforretninger 1872-98). *Odense Amtsprovstis arkiv*. Korrespondance ang. Bjerger og Åsum Herreder 1812-14, 1825-27, 1841-45 (*Provstiark*. Korrespondance). *Pastoratsarkivet*. Embedskorrespondance 1657-1941 (*Pastoratsark*. Embedskorrespondance). *Dalby Sogn*. Regnskabsbog 1577-1664 (*Dalby Sogn*. Rgsk. 1577-1664). *Menighedsrådsarkivet*. Kirkeprotokol 1862-1926 (*Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1926); Synsprotokol 1927-88 (*Menighedsrådsark*. Synsprot. 1927-88); Forhandlingsprotokol 1904-85 (*Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 1904-85); Korrespondance 1904-42 (*Menighedsrådsark*. Korrespondance 1904-42). *Scheelenborg godsarkiv*. Dokumenter vedr. kirkerne 1755-1895 (*Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895).

NM. *Indberetninger*. Sophus Müller 1884 (bygning, inventar og gravminder); Boesen 1885 (døbefont); An-

ton Vilhelm Olrik 1887 (†begravelse, gravsten); Chr. Axel Jensen 1908 (alterbord, altertavle, stoleværk); Chr. Axel Jensen u.d. (kisteplader); Mogens Larsen 1958 (prædikestol); Mogens Larsen 1960 (prædikestol); Egmont Lind 1961 (†kalkmaleri); Mogens Larsen 1969 (gravgitter); Mogens Larsen 1984 (altertavle, prædikestol); Jens Johansen 1987 (altertavle, prædikestol); Jan Brøndsted 2001 (gravgitter); Karin Vestergaard Kristiansen 2005 (prædikestol); Jens Johansen 2007 (prædikestol); Hans Mikkelsen 2011 (kirkegård); Susanne Trudsø 2013 (gravsten); Kirsten Trampedach 2014 (kalkmaleri).

Tegninger og opmålinger. NM. Erik Schiødte 1884 (prospekt, alterstager); N. P. Jensen o. 1900 (plan); anonym u.d. (†alterbordsforside); Johannes Klokke 1929 (altertavle); Lehn Petersens Tegnestue 1970? (plan, tvær- og længdesnit, vestforlængelse); Ebbe Lehn Petersen 1976 (†udvendig dørføj); Lehn Petersens Tegnestue 1995 (begge fra det årstal?) (plan og længdesnit).

Historisk indledning og omgivelser ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin Eliassen, kalkmaleri, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet marts 2018.

Fig. 48. *Kisteplade nr. 2, 1700-tallet. Frøken Mette Henriette Brockdorff, 16□-17□ (s. 4706). Foto i NM. – *Coffin plate no. 2, 1700s, Miss Mette Henriette Brockdorff, 16□-17□.

¹ *DiplDan* 3,V, nr. 18 (27. marts 1357).

² *Repert* nr. 6007 (4. marts 1423), nr. 6616 (21. maj 1433), nr. 6705 (2. juli 1434). Udstedelserne er dog ikke nødvendigvis forbundet med byggeaktivitet som antaget af Henry Petersen, »Gudme Kirke i Fyen og dens Malerier fra 1488«, *KirkehistSaml* III, 2, 1877-80, 592-93 note 1.

³ *Repert* nr. 6445 (7. juni 1430).

⁴ *Repert* II, nr. 4201 (23. apr. 1478).

⁵ *Repert* II, nr. 9638 (11./18. juli 1502).

⁶ Camillus Nyrop, *Danske Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen*, I, Kbh. 1899-1900, 190. Lars Bisgaard har overbevisende argumenteret for, at listen ikke som publiceret af Nyrop tilhører Odense Elende Lav, men i stedet et præstekalente tilknyttet Skt. Knuds helligkorsalter (s. 88), Lars Bisgaard, »En dødeliste viser vej: Gilde og magt i senmiddelalderens Odense«, *FyArb* 2002, 70-89.

⁷ 1488-90 fremgår det blot, at sognene har samme degn. *Repert* II, nr. 6257 (29. apr. 1488), nr. 6749 (29. juni 1490).

⁸ *Frederik I's Registranter* 21. jan. 1531. Foruden en annekspræstegård ved Stubberup Kirke nød præsteembedet seks tdr. byg af en gård i Hersnap, der 1690 imidlertid var øde og intet ydede. LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

⁹ *DaMag* 4, II (1873), 50.

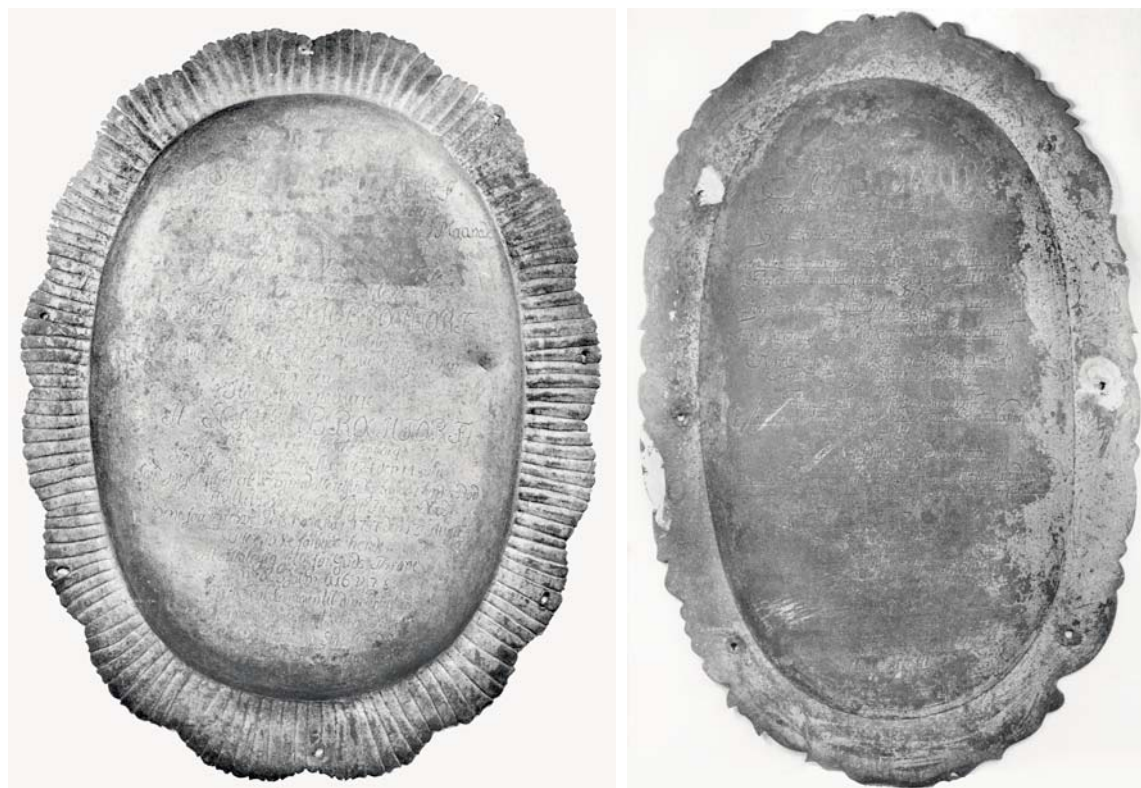

Fig. 49-50. *Kisteplader. Foto i NM. 49. Nr. 3, 1757. Sophia Brockdorff 1697-1757 (s. 4706). 50. Nr. 4, 1784. Schack Brockdorff 1724-84 (s. 4706). – *Coffin plates. 49. No. 3, 1757. Sophia Brockdorff 1697-1757. 50. No. 4, 1784. Schack Brockdorff 1724-84.

¹⁰ Erland Porsmose, *Bønder, bryder og tjenere: gårdbrugervilkår på Fyn 1502-1542*, Odense 1983, 69; Erland Porsmose, *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense 1987, 116, 129; Ole Crumlin-Pedersen m.fl. (red.), *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense 1996, 210.

¹¹ Laurids Kotte (†1480), jf. s. 1836-38 og *DaAdÅrb XCIV* (1997), 723.

¹² Jf. også Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 160-61.

¹³ Hardenbergs hustru Anne Rønnow (1541-1609) forsøgte 1600 at få biskop Jacob Madsens samtykke til et kaldsbrev til kapellanen Niels Clausen Foss, hvad biskoppen nægtede, da 'kaldet var ulovligt, fordi der ikke kunne være to præster'. Foss fik embedet få år senere. Rasmussen og Riising 1995 (note 12), 160-61.

¹⁴ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkens indkomst 1631-1702.

¹⁵ *Kronens Skøder* II, 450-51 (14. juni 1678), 479-80 (30. april 1680).

¹⁶ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Korrespondance 1904-42; Forhandlingsprot. 1904-85.

¹⁷ Rasmussen og Riising 1995 (note 12), 160-61. *DaAtlas VI* (1774), 572 har med udgangspunkt i KglBibl. Kallske saml. 377, 4° forbyttet Dalby og Stubberups værnehelgener.

¹⁸ Peter R. Olsen, »Folkeminder fra Kertemindeegnen«, *Fynsk Hjemstavn* 1930, 63.

¹⁹ E. Tang Kristensen, *Danske Sagn*, Århus/Silkeborg 1892-1901, II, H 215.

²⁰ LAFyn. *Dalby sogn*. Rgsk. 1577-1664.

²¹ NM. Møntsamlingens Fundprotokol V, nr. 1237; Jørgen Steen Jensen m.fl., *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, Kbh. 1992, nr. 290.

²² LAFyn. *Topografica*. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.

²³ Digets nordøstre linjeføring har tilsyneladende gammel hæld, idet der 2010 er fundet ældre grøfter under diget.

²⁴ Rasmussen og Riising 1995 (note 12), 160-61.

²⁵ Porten anførtes 1805 at være 'nyligt indsat'. LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

²⁶ Fremgår af matrikelkortet 1782.

²⁷ LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

²⁸ LAFyn. *Pastoratsark*. Embedskorrespondance 1657-1941; *Provstiark*. Korrespondance.

²⁹ Sognepræsten havde planer om opførelse af to lysthuse, tilsyneladende ikke realiseret. LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance.

³⁰ Denne inddeling synes ikke at have haft varig effekt, jf. Harriet de Hemmer Gudme, »Nogle fynske kirkegårde og deres gravskikke«, *Fra Kvangård til Humlekule* 1974, 4, 46-47.

³¹ LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance.

³² LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 1904-1985.

³³ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Korrespondance 1904-1942. 1908 forlød det, at en kirkegårdsudvidelse eller en ny kirkegård var nødvendig pga. den befolknings-tilvækst, som jernbanen havde medført. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 1904-85.

³⁴ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Korrespondance 1904-42.

³⁵ De vestre hjørnekæder blev udflyttet ved opførelsen af vestforlængelsen (s.d.)

³⁶ Den ombyggede triumfinur er tyndere end den oprindelige. Murens vestre murflugt kan derfor være bevaret på omtrent oprindelig plads.

³⁷ Dette niveau svarer til den øvre afslutning af tårnets nederste stokværk (jf. ovf.).

³⁸ *KglBibl. Kallske saml.* 377, 4°.

³⁹ LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895; *Provstiark*. Korrespondance.

Fig. 51. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of the church in the visitation book of Bishop Jacob Madsen.*

Fig. 52. Rest af romansk $\uparrow$ vindue på skibets nordvæg (s. 4668). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Fragment of Romanesque window on north wall of nave.*

⁴⁰ LAFyn. *Bispeark*. Visitatsprotokol 1732-1803.

⁴¹ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1926.

⁴² LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger 1872-98.

⁴³ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger 1872-98; *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1926.

⁴⁴ Arkitekt Ebbe Lehn Petersen. NM. Korrespondancearkiv.

⁴⁵ NM. Indb. ved Sophus Müller 1884.

⁴⁶ NM. Indb. ved Sophus Müller 1884; LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger 1872-98.

⁴⁷ LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895; *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1926.

⁴⁸ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkens indkomst 1631-1702; Synsforretninger 1718-35.

⁴⁹ Arkitekt Ebbe Lehn Petersen, NM. Korrespondancearkiv.

⁵⁰ NM. Korrespondancearkiv.

⁵¹ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot. 1904-85; Kirkeprot. 1862-1926.

⁵² LAFyn. *Menighedsrådsark*. Synsprot. 1927-88; Forhandlingsprot. 1904-1985; Korrespondance 1904-42.

⁵³ NM. Korrespondancearkiv. Arkitekt Ebbe Lehn

Petersen; LAFyn. *Menighedsrådsark. Forhandlingsprot. 1904-1985*.

⁵⁴ Der planlagdes samme bemaling på alle baroniet Scheelenborgs tre kirker: Mesinge, Dalby og Stubberup. LAFyn. *Scheelenborg godsark. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895*.

⁵⁵ J.nr. 786/2002. Beretning v. konservator Kirsten Trampedach. NM. Korrespondancearkiv.

⁵⁶ NM. Indb. ved Kirsten Trampedach 2014. Indvielseskorset er vanskeligt tilgængeligt, da det skjules af orglet.

⁵⁷ Udaterede avisudklip i NM: S. J. Simonsen, »Dalby Kirkes Istandsættelse«, *Fyens Tidende* 1929 og *Fyens Stiftstidende* sept. 1929.

⁵⁸ *DaAtlas* VI, 572.

⁵⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908.

⁶⁰ F. W. H. Hollstein, *German engravings, etchings and woodcuts c. 1400-1700*, LXVI, Ouderkerk aan den IJssel 2006, nr. 14.44

⁶¹ F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts c. 1450-1700*, XV, Amsterdam 1964, nr. 134.

⁶² C. A. Klokke og Johannes Klokke har signeret med sort maling på tavlens bagside, hvor der også findes navne på daværende medlemmer af menighedsrådet.

⁶³ Sophus Müller noterede ved herredsberejsningen 1884, at tavlen var af samme karakter som i Stubberup,

men 'bare ikke så god'. 1933 meddelte M. Mackeprang kirkeværgen, at der kunne være tale om samme værksted – uden tvivl efter notat af Chr. Axel Jensen. NM. Indb. ved Sophus Müller 1884; NM Korrespondancearkiv.

⁶⁴ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908. Maleren er ikke identificeret gennem lavprotokollen.

⁶⁵ I forbindelse med selvejekommissionens forhandlinger forlød det, at en medarbejder fra NM 'tidligere (havde) skrabet nyere maling af og var nået ned til de oprindelige farvelag, og (havde) noteret sig disse'. LAFyn. *Menighedsrådsark. Korrespondance 1904-42*.

⁶⁶ Desuden blev manglende snitværk 'øverst oppe' erstattet, antagelig topfrisens fremspring (jf. fig. 25). LAFyn. *Menighedsrådsark. Forhandlingsprot. 1904-85*.

⁶⁷ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1984.

⁶⁸ Johannes Klokke beskrev 27. febr. 1929 resultatet af sine farveundersøgelser af tavlens ældste lag: Brun bundfarve er kun fundet i sidevinger og topstykke, ellers er bundfarven grå også bag opstandelsescenen. På alle figurer er fundet guld, undtagen på ansigter og hænder. Kisten har grøn marmorering laseret på sølv, ilden laseret rødt på guld. Bag Moses og Aron er grøn marmorering (uden lasur), og på de store sidevinger er lidt rødt marmor, underpartiet har sort bundfarve. Farvesætningen af Arons dragt blev efter anbefaling fra

Fig. 53. Detalje af det romanske skibs nordside (s. 4668). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Detail of the north side of the Romanesque nave.*

Fig. 54. Hvælvrække med hugget spor af $\dagger$ sidealtertavle (s. 4670 og 4687) i skibets nordøsthjørne. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Vault rib with cut trace of altarpiece.*

NM justeret i overensstemmelse med beskrivelsen i 2 Mos. 28. NM. Korrespondancearkiv.

⁶⁹ Jf. også NM. Indb. ved Mogens Larsen 1984.

⁷⁰ NM. Indb. ved Jens Johansen 1987; NM. Korrespondancearkiv.

⁷¹ »Tafflen paa Alteret: stor S. Peder mit, S. Poul oc S. Andreas osv. som tre smaa Dreng«. *Rasmussen og Riising 1995* (note 12), 160–61.

⁷² Inv.nr. 07957.

⁷³ Den er ifølge indskrift skænket af 'Ester og Thora på fødselsdagen 20. juni 1923', uvist til hvem.

⁷⁴ Jf. også LAFyn. *Menighedsrådsark.* Korrespondance 1904–42.

⁷⁵ *Rasmussen og Riising 1995* (note 12), 150.

⁷⁶ Jf. også NM. Indb. ved Sophus Müller 1884.

⁷⁷ Jf. f.eks. s. 3754 og 3782 note 107.

⁷⁸ Mogens Larsen daterede dog malerierne til o. 1700. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1960.

⁷⁹ Papirmaleriet er opsat på laminatplade over det ældre ($\dagger$)maleri.

⁸⁰ Den gammeldags ortografi skyldes tilsyneladende menighedsrådets præference og ikke genskabelse af ældre skriftsteder, idet rådet 1928 vedtog at holde skriftsprogene 'i gammel stil og med gotiske bogstaver'. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprot. 1904–85.

⁸¹ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1960.

⁸² Jf. f.eks. Davindes prædikestol fra 1599 (s. 3679).

⁸³ LAFyn. *Scheelenborg godsark.* Dok. vedr. kirkerne 1755–1895. Ved Nationalmuseets herredsbergsning 1884 omtaltes en 'uskøn ældre overmaling'. NM. Indb. ved Sophus Müller 1884. Mogens Larsen fjernede 1959 yngre malingslag på evangelistmalerierne. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1960.

⁸⁴ 1897 omtaltes 'forstykker til opgangen', dog uvist hvor gamle. LAFyn. *Bispeark.* Synsforretninger 1872–98.

⁸⁵ LAFyn. *Bispeark.* Synsforretninger 1872–98. Stolene tæller 16 i såvel nord- som sydrækken, heraf en dobbeltbænk.

⁸⁶ LAFyn. *Bispeark.* Synsforretninger over kirker 1718–35.

⁸⁷ NM inv.nr. D 8699.

⁸⁸ NM. Forslag til ny dørfløj ved Ebbe Lehn Petersen 27. dec. 1976.

⁸⁹ *Kerteminde Avis* 5. sept. 1996.

⁹⁰ Tre tilsvarende, men mindre tavler i våbenhuset er omdannet til opslagstavle og tidsskrifthylder.

⁹¹ Fremgår af foto af Chr. Axel Jensen 1908 i NM.

⁹² Henning Thalund, *Fynske Kirkeskibe*, Svendborg 1989, 54.

⁹³ Svend Larsen, *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*, Odense 1965, II, 36.

⁹⁴ Victor Hermansen, *Klokkeskatterne af 1526 og 1601* (manuskript i NM), 38.

⁹⁵ Også o. 1664 fandtes kun én klokke. LAFyn. *Bispeark.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger og kirkens indkomst 1631–1702.

⁹⁶ Indberetning ved sognepræst Schach Testrup 1746. RA. *DaKanc.* Efterretninger om købstæderne og amterne, indsendt i henhold til oversekretærens skrivelse 6. april 1743. D102B.

⁹⁷ Hans Pedersen Hindsholm dimitterede fra latinskolen i Odense 1588, jf. Holger F. Rørdam, »Fynske Studenter ved Københavns Universitet 1479–1611«, *Indbydelsesskrift til Afgangsexamen og Hovedexamen i Odense Cathedralskole i Aaret 1866*, Odense 1866, 58.

⁹⁸ *KglBibl.* Kallske saml. 377, 4°. Danske Atlas m.fl. placerer ukorrekt $\dagger$ epitafiet i Stubberup. *DaAtlas* VI (1774), 572–73; G. Strøm, »Efterretninger om Præster siden

Reformationen i Rynkeby-Revnings, Dalby-Stubberup, Mesinge og Viby», *FySaml* VI, Odense 1873, 30.

⁹⁹ En afskrift 1706 anfører datoen for hendes død som 14. dec., mens en senere afskrift angiver 14. nov. LAFyn. *Topografica*. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter; *KglBibl*. Kallske saml. 377, 4°.

¹⁰⁰ Ausonius, *Septem Sapientum Sententiae*. Der er tale om en type sentens, som må have været flittigt brugt i tiden o. 1600. Epitafiets version er let forandret ift. Ausonius' vers, idet den fremtræder som prosa og ikke som to hendeasyllabere. Desuden er originalens 'iuvar' (hjælper) blevet til 'ridet' (smiler).

¹⁰¹ Med udgangspunkt i Jakob Langebeks excerpter. *KglBibl*. Langebeks excerpter, 67, 4°.

¹⁰² *KglBibl*. Kallske saml. 377, 4°. Den afdødes navn er i Danske Atlas forvansket til 'Anne Schmidts datter'. *DaAtlas* VI, 572.

¹⁰³ Indskriften gengives tilsyneladende efter en af de ældre afskrifter, ikke efter selve epitafiet, *Strøm* 1873 (note 98), 30-31.

¹⁰⁴ *KglBibl*. Kallske saml. 377, 4°; jf. også LAFyn. *Topografica*. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.

¹⁰⁵ NM. Indb. ved Anton Vilhelm Olrik 1887.

¹⁰⁶ Måske den Niels Pedersen, der 1616 omtales som foged på Broløkke, jf. *Strøm* 1873 (note 98), 35.

¹⁰⁷ *KglBibl*. Kallske saml. 377, 4°. Mathias Thestrup rådede desuden over en begravelse i Kerteminde (s. 2046).

¹⁰⁸ LAFyn. *Scheelenborg godsark*.. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895. Kirkeejerne rådede 1812 over en muret grav på kirkegården, hvori den 'sidst afdøde baronesse stod ... for efter to år at indsættes i begravelsen'. LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance.

¹⁰⁹ *Fyens Stiftstidende* 15. apr. 1926.

¹¹⁰ På bagsiden af døroverliggeren læses nyere indskrift 1 Pet. 1,25 med forgyldt kursiv på sort bund, flankeret af Kristusmonogrammer, antagelig fra 1927.

¹¹¹ Svarende til Achen, *Adelsvåbener* 545 bortset fra midtskjoldet, der kun viser Brockdorffslægtens vingede fisk.

¹¹² 'Generalens søster fra Sachsen'. *DaAtlas* VI, 572. Muligvis Marie Elisabeth Brockdorff, hvis ægteskab med en saksisk gehejmeråd ophævedes 1701, *DaAdårb* 1936, II, 24.

¹¹³ *DaAtlas* VI, 572; LAFyn. *Bispeark*. Bjerger Herreds breve.

¹¹⁴ De bevarede *kisteplader var de eneste med indskrift på begravelsens 19 tkister. NM. Indb. ved sognepræst Anton Vilhelm Olrik 1887.

Fig. 55. *Kistebeslag nr. 5, o. 1800 (s. 4707). Foto i NM. – Coffin mounting no. 5, c. 1800.

¹¹⁵ NM inv.nr. D 66/1977.

¹¹⁶ NM inv.nr. D 65/1977.

¹¹⁷ NM inv.nr. D 63/1977.

¹¹⁸ NM inv.nr. D 67/1977.

¹¹⁹ Charlotta Amalia Brockdorff bisattes i Odense Skt. Knuds Kirke og overførtes herfra til Dalby og ikke Stubberup som anført s. 837.

¹²⁰ NM inv.nr. D 64/1977.

¹²¹ NM inv.nr. D 61/1977.

¹²² NM inv.nr. D 60/1977.

¹²³ NM inv.nr. D 62/1977.

¹²⁴ NM inv.nr. D 70/1977. Jf. Achen, *Adelsvåbener* 545.

¹²⁵ NM inv.nr. D 71/1977.

¹²⁶ NM inv.nr. D 72/1977.

¹²⁷ NM inv.nr. D 68/1977. Jf. Achen, *Adelsvåbener* 545.

¹²⁸ NM inv.nr. D 74/1977.

¹²⁹ NM inv.nr. D 73/1977.

¹³⁰ NM inv.nr. D 75/1977- D 76/1977.

¹³¹ NM inv.nr. D 77/1977.

¹³² NM inv.nr. D 69/1977.

DALBY CHURCH

The church is built on level ground between two hilly ridges and is surrounded by the village, which has taken its name from its location – or, as stated more vividly in a parson's report from 1706: 'The church has its name because the whole village lies in a valley between four large *bjerger* (hills)'.

The church is mentioned earliest in a letter of indulgence of 1357. Stubberup has been an annexe since the Late Middle Ages, as earliest attested in 1531. As its *patron saint*, St. Peter is mentioned in 1689. The advowsons of Hindsholm's four churches Viby, Mesinge, Dalby and Stubberup (cf. pp. 4521, 4577, 4729) were acquired in 1678 by Frederik von Vittinghof (1624–91) of Eskebjerg. In 1680 the churches were placed under the newly-established barony of Scheelenborg. Like Mesinge and Stubberup they remained under the barony until the transition to freehold, in Dalby's case in 1926.

Building. The Romanesque church consists of a nave and a narrower chancel. Its ground plan is irregular. Chancel and nave are both in raw fieldstone over a profiled footing, and both chancels narrow a great deal towards the east. On the nave there are corner cordons on the preserved eastern corners. The original south door is preserved and is in use, although it has been changed. A possible north door disappeared at the latest in connection with the insertion of a window. A (†) window in the middle of the east gable of the chancel has been bricked up from the opening out to the outermost wall line (figs. 11 and 17). A round-arched, double-bevelled (†) Romanesque window can be seen in the north side of the nave (fig. 53). The top of a corresponding window is preserved in the vault space on the south side. The interior of the church is also in raw fieldstone, while the chancel arch wall has later been rebuilt in brick. Chancel and nave originally had flat ceilings.

In the Late Middle Ages vaulting was built into the chancel. The vault is a cross-vault with straight-edged half-brick ribs and is borne by carved-out ledges in the walls towards the north, south and east, while there are masonry abutments over the chancel arch, changed at the same time. The original fieldstone pediment of the chancel was replaced by a pediment in medieval large brick and in monk bond. On the same occasion the low, pointed chancel arch, which is without vertical side members, was rebuilt and probably moved 30–40 cm to the west. The fieldstone east gable of the nave was replaced by a thinner pediment in medieval brick in monk bond. A western extension of the nave was built on some courses of re-used fieldstone on a sill of raw fieldstone with medieval bricks in monk bond above it. The cordons from the western corners of the Romanesque nave were moved too and form corner cordons on the western extension. In the north and south wall there was a high segmented-arched †window, later replaced by a more recent one. The extension was connected to the original nave by an arched opening. The interior was covered over by a contemporary cross-vault with straight-edged half-brick ribs. The recess-decorated extension of the west gable (fig. 9) was built in monk bond. Only the lower half of the gable is preserved, while the rest was removed with the erection of the tower. In the Late Middle Ages the nave had two bays of octuple cross-vaults built in with half-brick wide, straight-edged ribs. In the north and south there are wall ribs borne by carved consoles in the corners and chamfered pilasters in the middle. In the east the vault is borne by a carved abutment above the already-rebuilt chancel arch. In the west the arch was rebuilt to the western extension, probably to make it higher. A porch (cf. fig. 1) was built out from the original south door of the nave. The building is in brick in monk bond over a partly visible sill of fieldstone. Inside the

porch in both long walls there are three round-arched, half-brick deep niches. The central recess on the recess-decorated pediment (cf. fig. 1) is on the whole identical to that of Viby Church (p. 4538) and is related to recesses in the chancel gable of Bellinge Church, for example (p. 3050), the chancel gable of Rolsted Church (p. 3807, cf. fig. 13) and the porch gable of Skellerup Church (Svendborg County). A tower in the west, rather narrower than the nave, is in brick in monk bond on the lowest storey, and above this in double Flemish bond. It rises in three storeys over a foundation of fieldstone and has gables in the north and south. The lowest storey of the tower is terminated above on the north, west and south sides by a sawtooth frieze. The tower interior is covered over by a contemporaneous cross-vault with straight-edged half-brick ribs and is borne by built-in consoles in the corners. An original window in the south is multiply chamfered and segmentally arched; on the inside the chamfering formed part of the wall line in a pointed-arched tympanum (figs. 16). The chamfering of the inside has later been changed by carving into splays. The middle storey has no openings apart from the overdoor from the stairwell. To the east, south and west the belfry floor has two segmentally arched, chamfered belfry lights, while to the north there is only one, which is taller and wider. The crenellated, recess-decorated south gable, which is somewhat rebuilt, has resemblances to other east Funen recessed gables and can be seen for example in the east gable of the chancel in Korup Church (p. 2738), the porch gable of Stenløse Church (p. 3131) and the west gable of the tower in Rolsted Church (p. 3812). The similarly crenellated north gable also has recess decoration, which differs a little in the detail from that of the south side. A contemporaneous stairwell was built against the south east corner of the tower (fig. 14, cf. fig. 1). It is in brick in monk bond. Access is on the south side by a segmentally arched door in a relatively high tympanum with twinned arches of two quarter-circles on a stepped masonry console. The circular outer wall of the stairway is bricked in courses which contrary to custom are not horizontal but follow

the rise of the stairs (fig. 15 and cf. Munkebo Church, p. 4135), until at the height of the middle storey it becomes straight-edged. The staircase is covered over by a spiralling barrel vault. The top part of the building is covered by a segmentally arched barrel vault. Inside this is a space the thickness of the wall, also covered over with a segmentally arched barrel vault and separated from the middle storey by a whole-brick thick wall where there is a straight through-running segmentally arched overdoor towards the east.

At the beginning of the 1700s the tower interior was taken over for an open burial place for the Brockdorff family of Scheelenborg and was screened off from the church interior with a grave railing. In 1840 the church owner built a wall between the church interior and the tower interior, behind the grave railing. A subsequent long-lasting legal case resulted in 1845 in the wall between the church and the sepulchral chapel having to remain for the time being, and it was not broken through until 1927, once more creating a connection between nave and tower interior.

Wall painting. A Late Gothic compass rosette on the north wall in the west bay of the nave was uncovered in 1961 along with a similar †rosette on the north wall of the chancel and remains of a †decoration of the north window of the chancel with red and grey triangles.

Furnishings. Since the Romanesque *font of the church is now in the 'electoral congregational' church of the town (p. 4726), the oldest item of furnishing is a Late Gothic chancel arch crucifix from c. 1500 (fig. 31). The baptismal dish is Nuremberg work from the 1500s (fig. 30), mentioned earliest in the church in 1755; the altar candlesticks are of a Late Gothic type from c. 1550-75 (fig. 28). The pulpit from c. 1580 has four plain arcade bays and later paintings, while a sounding board canopy was added around 1635 (fig. 32-36). The priest's and parish clerk's chairs bear the dates 1586 and 1588 respectively and both have the initials of one of the churchwardens, Frederich Henrichsen (figs. 37-38). The al-

tarpiece (figs. 21–25) from 1633 in Late Renaissance style shows the Resurrection (large panel), Samson at the Gates of Gaza (top panel) and The Last Supper (pedestal panel) in woodcarving. It is from the same workshop as the one-year earlier altarpiece in Stubberup. An arcade-decorated door panel is dated 1637 (fig. 40). The single bell of the church was cast in 1730 by Johan Barthold Holtzmann, Copenhagen (fig. 42). From the time around 1800 comes a collection plate (cf. fig. 47); the altar chalice was made in 1840 by Peter Petersen, Odense, and the paten by his pupil Laurids Grønlund in the same place (fig. 26). A poor box (fig. 39) from 1840 has counterparts in Mesinge and Stubberup. The present font (cf. fig. 12) was procured in 1882, as was a communion set for the sick (fig. 27) with stamps for the Odense goldsmith H. C. L. E. Christiansen. The simple pews (cf. fig. 20) were set up in stages in 1895–98. From the time around 1900 come the altar rail (cf. fig. 12), an altar jug of black porcelain from Bing & Grøndahl, and a seven-branched candelabrum. A chasuble was procured around 1925 from Dansk Paramenthandel, a baptismal jug (fig. 29) in 1931 from R. A. Christophersen, Odense, and a wafer box (fig. 29) in 1932 from

Cohr, Fredericia. An altarcloth was made locally in 1966 after a sketch by Margrethe Drejer, Copenhagen. The church ship (fig. 41) was hung up in 1971. The organ from 1996 was built by Marcussen & Søn, Aabenraa.

Colour scheme. The main items of furnishing stand in polychroming with widespread gilding, while the later pews are pearl-grey with coloured details matching the main items. The colour scheme is from 1929 and is the work of Johannes Klokke, Kerteminde, with assistance from his brother Carl Adolph Klokke.

Sepulchral monuments. Three tombstones are preserved, of which the oldest from c. 1625 has the epitaph worn away (fig. 43), while the two later ones are for Niels Persen †1638 (fig. 44) and the parson Niels Clausen Foss †1640 (fig. 45), funded in 1670 by his son-in-law Peder Christensøn Humble, parson at Hesselager.

An *†open burial* in the tower interior was established around 1700 by Schack Brockdorff of Scheelenborg (1652–1730). From this is preserved a tomb railing in acanthus Baroque (fig. 47) as well as coffin plates (cf. figs. 48–50), which are now in the National Museum.